

ВСТУП

У період активної інтеграції міграційні потоки різного роду займають все більше місця в сучасному суспільстві та міжнародній спільноті. На сьогодні одним із привілейованих міграційних потоків є саме активне переміщення молоді з метою реалізації свого конституційного права на освіту, проголошеного у ст. 53 Основного закону України. У цьому випадку доречно говорити про освітню міграцію, яка наразі, особливо в умовах сучасності (наявності збройного конфлікту на території України та, як наслідок, виникнення на підставі цього особливої, менш захищеної категорії населення – внутрішньо переміщених осіб), набуває актуальності серед молоді та потребує удосконалення правової регламентації, зокрема з метою недопущення втрати молодого потенціалу нашої країни, який суттєво впливає на соціально-економічний розвиток і функціонування українського суспільства та країни в цілому.

Актуальність досліджуваного питання полягає у складності реалізації в умовах збройного конфлікту на території України гарантованого права особи на освіту, особливо внутрішньо переміщених осіб, з огляду на їх певну правову незахищеність та постійне прагнення відстоювати законні права, а також у стрімкому, неконтрольованому збільшенні українських емігрантів-освітян, які прагнуть реалізувати своє право на освіту за межами території проживання (громадянства) у зв'язку із наявністю збройного конфлікту на території України, і, як наслідок, відсутність дієвого правового регулювання внутрішньої та зовнішньої освітньої міграції на національному рівні з метою підтримки збалансованого перерозподілу освітян між регіонами країни та недопущення відтоку молоді за кордон та її укорінення на території країни – отримання освітніх послуг без подальшого повернення на Батьківщину.

Потрібно зазначити, що наразі в національному законодавстві відсутній спеціальний нормативно-правовий акт, який би регулював правовідносини саме в сфері освітньої міграції, і безпосередньо в умовах збройного конфлікту та за

наявності внутрішньо переміщених осіб. Однак, різні аспекти освітньої міграції (реалізація права на освіту, зокрема і внутрішньо переміщеними особами, загальні положення академічної мобільності, певні складові міграційного руху тощо) в сучасних умовах знаходять своє регулювання у низці нормативно-правових актів: Конституції України, Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» тощо, актах Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки України, а також міжнародних документах (Загальній декларації прав людини, Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти, Керівних принципах ООН з питань про переміщення осіб в середині країни, Рекомендаціях ПАРЄ тощо).

Дослідженню освітньої міграції в умовах сучасності присвячені праці різних вчених і науковців. Так, праці Н. Авшенюк, Н.В.Павліхи, Н.А.Степанюк та Л.К.Семіва присвячені дослідженню історичного розвитку та становленню освітньої міграції на міжнародній арені і в Україні. О.С.Гринькевич, В.І.Дериховська, Л.А.Жураковська, І.Ф.Іванова, С.Романюк, В.М.Ромашова, В.В.Сандугей, Г.В.Смалійчук, С.О.Степуріна, В.М.Філатов, В.М.Черба в своїх роботах присвятили увагу загальній характеристиці освітньої міграції, її основним рисам, причинам та наслідкам виникнення, класифікації тощо. Аналізу сучасного стану освітньої міграції присвячені, зокрема, праці Т.О.Гнатюк Д.Дрбохлава, Є.Стадного, М.Ярошевич. Окреслення міжнародного і зарубіжного досвіду з питань освітньої міграції знайшло своє відображення в роботах І. Алімової, О.В.Балуєвої, П.Г.Безуглого, Л.А.Жураковської, І.Світящука, А.Солодько та Є.Стадного тощо. Одночасно з цим, слід зауважити, що незважаючи на значну увагу до проблем освітньої міграції, наразі залишилася невирішеною низка важливих науково-практичних задач у напрямку покращення механізмів реалізації права на освіту в умовах збройного конфлікту, зокрема внутрішньо переміщеними особами, через внутрішню і зовнішню освітню міграцію.

Метою роботи є вивчення теоретичних та практичних питань, пов'язаних із правовим регулюванням освітньої міграції, виявлення прогалин, розробка

науково-обґрунтованих пропозицій та рекомендацій, спрямованих на вдосконалення механізму реалізації процесу освітньої міграції у сучасних умовах.

Для досягнення мети дослідження сформульовані такі завдання:

- 1) на підставі ретроспективного аналізу розкрити розвиток та становлення освітньої міграції;
- 2) визначити особливості процесу освітньої міграції;
- 3) сформулювати поняття «освітня міграція» та «освітня міграція в умовах збройного конфлікту»;
- 4) охарактеризувати сутність, форми та основні види освітньої міграції;
- 5) визначити причини та наслідки освітньої міграції;
- 6) охарактеризувати сутність та механізми практичної реалізації процесу освітньої міграції в сучасних умовах на території України;
- 7) проаналізувати міжнародний досвід щодо правового регулювання освітньої міграції, зокрема і в умовах збройного конфлікту;
- 8) визначити прогалини законодавства України щодо досліджуваного питання та запропонувати рекомендації щодо шляхів їх вирішення.

Об'єктом дослідження є правові відносини, що виникають у процесі освітньої міграції в сучасних умовах.

Предметом дослідження дипломної роботи є теоретичні та практичні проблеми освітньої міграції, зокрема в умовах збройного конфлікту.

Методи дослідження. Під час дослідження генезису становлення та розвитку освітньої міграції застосовано історичний метод і системний підхід (підрозділ 1.1.). При характеристиці освітньої міграції, її сутності та різновидів (підрозділи 1.3., 1.4.) застосовано системний метод, методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, формально-юридичний, логіко-систематичний; під час окреслення причин виникнення освітньої міграції та її наслідків (підрозділ 1.2.) – абстрактно-логічний метод, метод узагальнення, системний метод. Методи узагальнення, пояснення, моніторингу, аналітичні методи (статистичний та структурного аналізу), метод опитування (бесіда) – при окресленні сучасного стану освітньої міграції (підрозділ 2.1.); методи аналізу, узагальнення, пояснення – під час

розгляду правового регулювання освітньої міграції за національним законодавством (підрозділ 2.2.); метод аналізу, логіко-систематичний – при виявленні проблем законодавства України стосовно даного питання (підрозділ 2.3.); метод моніторингу, статистичні методи, метод аналізу, аналітичний та порівняльно-правовий метод – при розгляді міжнародного та зарубіжного досвіду з правового регулювання досліджуваного питання (підрозділ 3.1.). Всі означені методи – при виявленні можливих шляхів вирішення проблем правового регулювання освітньої міграції в сучасних умовах в Україні (підрозділ 3.2).

Практична значущість результатів дипломної роботи полягає у тому, що сформульовані у ході дослідження висновки та пропозиції можуть бути використані: у науково-дослідницькій діяльності – для подальшого теоретичного вивчення процесу освітньої міграції, зокрема в умовах збройного конфлікту; у навчальному процесі – при викладанні та вивченні конституційного права та курсу, присвяченого захисту прав людини; у правозастосуванні - у практичній діяльності, зокрема при реалізації здобувачами вищої освіти, які є внутрішньо переміщеними особами, права на освіту, у роботі освітнього центру «ДОНБАС-УКРАЇНА» при СНУ ім. В. Даля, у перспективі - у роботі державних банків задля реалізації права на освіту з метою надання державної цільової допомоги освітнім мігрантам (внутрішньо переміщеним особам) в умовах збройного конфлікту шляхом надання пільгового кредитування на здобуття освіти.

Ключові положення дипломної роботи були представлені на Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих науковців «Науковий погляд молоді: ключові питання сучасного етапу реформування системи вітчизняного законодавства», що проходила 13-14 грудня 2018 р. у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля (м.Сєверодонецьк); на Всеукраїнській науково-практичній конференції аспірантів, студентів, науковців «Молодь і наука: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку права в Україні», яка проходила 16-17 травня 2019 р. у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля (м.Сєверодонецьк); на Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів,

аспірантів та молодих науковців «Науковий погляд молоді: ключові питання сучасного етапу реформування системи вітчизняного законодавства», що відбулася 12 грудня 2019 р. у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля (м.Сєверодонецьк).

Робота складається зі змісту, вступу, 3 розділів, які включають 9 підрозділів, висновків та списку використаних джерел (106 найменувань). Кількість додатків складає 11, кількість рисунків – 10, кількість таблиць – 3.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСВІТНЬОЇ МІГРАЦІЇ

1.1. Генезис становлення та розвитку освітньої міграції

Під час різних періодів історичного розвитку країн світу та людства в цілому відбувалися різноманітні процеси переміщення населення по території країни (регіону) свого проживання, так і за її (його) межі. Ці переміщення пов'язані із досягненням конкретної мети: отримати роботу, возз'єднатися зі своєю родиною, повернутися на батьківщину предків тощо. І саме із виникненням означених переміщень можна говорити про наявність міграційних рухів населення, про сам процес міграції і його похідної – освітньої міграції.

Насамперед, виникнення та становлення освітньої міграції потрібно пов'язувати зі створенням в Середньовіччя в Західній Європі найстаріших університетів.

На рубежі XI-XII століть в Італії в м. Болоньї виникає Школа юридичних знань, яка пізніше перетворилася на перший університет в Європі – Болонський університет [1, с. 93]. Рік виникнення Болонського університету має спірний характер: в одних джерелах [1, с. 94; 2] зазначається 1088 рік, в других [3, с. 220] – 1119 рік, в третіх [4] – 1158 рік.

Анастасія Денисова зазначає, що зі всіх куточків Європи до університету надходили та утворювалися свої студентські корпорації, які об'єднавшись під одним статутом і стали базою для функціонування Болонського університету [2]. В даному випадку доречно говорити про інтернаціональне явище – міграційний потік молоді, який мав освітній характер.

В статуті Болонського університету було зазначено, що до професорського складу закладу та його студентів могли бути зараховані представники різних країн світу та будь-якої нації [3, с. 220]. Також, представники інших країн могли бути обраними до керівного складу університету. Так, наш земляк Юрій Дрогобич в 1481 році був обраний професором, а в подальшому і ректором Болонського університету [5, с. 245].

Зазначимо, що в наш час Болонський університет, в якому навчається близько ста тисяч студентів на 23 факультетах, належить до 200 найкращих університетів світу і, одночасно з цим, є не тільки найстарішим університетом Європи, а й другим по розмірам в Італії [2], який користується великим попитом у іноземних викладачів та студентів.

Історію виникнення перших університетів Європи, і як наслідок передумовою становлення та розвитку освітньої міграції, також пов'язують із виникненням Паризького університету у Франції «Сорбонна» (Universite de Paris), спочатку як школи богослужіння, а надалі – центру не тільки світської освіти, а й антиклерикальної думки [1, с. 95].

Рік виникнення даного університету також не має єдиної дати: в одних джерелах [1, с. 95] зазначено 1253 рік, в інших [4] – 1215 рік. В цьому університеті освіту можна було отримати безкоштовно, а пізніше в складі університету був створений коледж, в якому навчалися бідні студенти [1, с. 95]. Такі умови навчання стали більш затребуваними студентами з малозабезпечених та бідних родин, що надало можливість освітянам з інших країн та території Франції здобути безкоштовно якісну освіту. Це стало передумовою збільшення міграційних потоків студентів до Паризького університету і, як наслідок, широкого розвитку освітньої міграції.

Якщо Болонський та Паризький університети були розраховані на незаможних освітян-студентів, то дещо інша ситуація була в таких відомих англійських університетах Середньовіччя, як Оксфордський (рік створення - 1096 рік [1, с. 96], 1167 рік [2], 1206 рік [4]) та Кембриджський (рік створення - 1209 рік [2, 4]), в яких навчалися студенти з різних країн світу із заможних родин, переважно представники аристократії [3, с. 221].

У зв'язку із тим, що в XIV столітті Оксфордський університет досяг популярності як один з кращих центрів навчання [1, с. 96], міграційний потік абітурієнтів до нього значно виріс.

В наші часи цей університет є одним із найпрестижніших університетів світу, особливістю якого є наявність високої плати за навчання та одночасно з цим

можливість отримання гнучкої системи різного роду грантів та стипендій, що частково чи повністю покривають вартість навчання. Кількість студентів університету перевищує 18,5 тис. чоловік, при цьому четверта частина студентів представлена іноземцями [2]. Даний факт підтверджує існування, як і в часи Середньовіччя, так і в наші, значного попиту в отриманні освіти саме в цьому вузі, і як наслідок існування в напрямку до нього суттєвого міграційного руху абітурієнтів-іноземців з різних країн світу.

Не меншої популярності має і другий за віком університет Великобританії – Кембриджський університет, як зі сторони англійців, так і зі сторони іноземних студентів.

Отже, із виникненням перших університетів в найбільш розвинутих та перспективніших країнах світу виникає попит у освітян-абітурієнтів різних країн та регіонів отримати вищу освіту саме в цих закладах, що зумовлено підвищенням статусу освіченої особи в суспільстві та можливістю отримати загальнолюдські права (можливість звернення до суду, звільнення від сплати податків тощо). У зв'язку із цим виникає переміщення студентів за межі країни (регіону) проживання з метою отримання певних освітніх послуг (отримати вищу освіту, підвищити її рівень, отримати посаду викладача тощо). В цьому випадку доречно говорити про міграцію людства з метою отримання освітніх послуг, тобто виникнення перших університетів надає міграції освітній характер і зумовлює виникнення безпосередньо освітньої міграції.

Дослідивши генезис становлення освітньої міграції на міжнародному просторі та першу передумову її виникнення, розглянемо історичний нарис розвитку освітньої міграції на території України та за участі її громадян.

Українські освітяни також широко приймали участь в освітній міграції в напрямку до найстаріших університетів світу, що були створені в період Середньовіччя. Так, Н.В. Павліха та Н.А. Степанюк зауважують, що в «XIV-XVIII століттях вихідці з України були присутні на навчанні майже в усіх університетах Європи», а з України в Оксфордський та Кембриджський університети прибували діти пануючих верств, знатних родин та козацької

верхівки, при цьому українські освітяни прагнули здобути не один, а декілька напрямків освіти [3, с. 221]. Враховуючи означене, можна з упевненістю стверджувати, що вже з XIV-XVIII століть українські освітяни також долучилися до міграційних потоків студентів, тобто Україні стало також відомо про освітню міграцію.

Окрім, освітньої міграції українців в напрямку інших країн світу, можна відмітити і наявність освітніх міграційних процесів і на території самої країни. Передумовою розвитку освітньої міграції в середині країни також стало створення та функціонування різних вищих навчальних закладів.

Враховуючи, що Україна (територія нинішньої України) успадкувала освітню систему, що за галузевими напрямками співпадала з територіально-галузевою структурою економіки колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік, то міграційні потоки освітян в межах території України були спрямовані до вищих навчальних закладів розвинутих регіонів України, зокрема Харківської, Дніпропетровської, Донецької, Одеської, Львівської областей та м. Київ. Передумовою цього була престижність навчального закладу, можливість працевлаштуватися в майбутньому, територіальна доступність тощо [5, с. 247].

Отже, на підставі означеного вище, можна окреслити першу передумову появи транскордонної освітньої міграції – виникнення перших університетів в період Середньовіччя, що широко користувалися попитом студентів різних регіонів країни їх створення та різних країн світу.

Проте, історію виникнення та становлення освітньої міграції потрібно також пов'язати із іншим фактором, який тісно пов'язаний із першою передумовою виникнення освітньої міграції та є похідною від неї, а саме: запровадженням та функціонуванням у XIX столітті зовнішньої екзаменаційної системи для отримання диплому, яка створена в 1858 році Університетом Лондона (нині відома як Міжнародна програма Лондонського університету). Завдяки зовнішній екзаменаційній системі для отримання диплому студенти з різних країн світу здобули можливість доступу до дипломів та наукових ступенів одного з провідних британських вищих навчальних закладів. Означена можливість

реалізувалася через спеціальні місцеві навчальні коледжі, які розміщувалися в інших країнах світу, та покликані були підготувати студентів до складання іспитів у Лондоні. При цьому контроль за діяльністю, навчальними планами тощо цих коледжів здійснював Лондонський університет [6, с. 60].

Ще однією передумовою розвитку освітньої міграції – надання вищій освіті міжнародного рівня стало створення наприкінці XIX століття – початку XX століття перших приватних фондів та організацій, які сприяли охочим здобути освіту за кордоном. Серед таких організацій та фондів можна виділити, зокрема Американську асоціацію жінок (1890 рік), що спеціалізувалася на допомозі викладачам стосовно здійснення досліджень за кордоном; Американську академію у Римі (1902 рік), що заснувала дослідницькі стипендії з метою навчання в Італії, а також організації, які посприяли підписанню угод (1905-1912 роки) про академічні обміни між університетами Німеччини й Франції та Гарвардським, Колумбійським, Чиказьким і Вісконсінським університетами тощо [6, с. 60-61].

Потрібно звернути увагу на історію розвитку освітньої міграції, пов'язаної з історією розвитку суспільства в післявоєнний період, зокрема на погляди Наталії Авшенюк, яка зазначає, що розвиток транскордонної вищої освіти «пов'язаний з її поступовою інтеграцією в системи вищої освіти і відображений у послідовній зміні чотирьох періодів упродовж другої половини XX – початку XXI століть» [6, с. 61].

Зауважимо, що транскордонна вища освіта є складовою освітньої міграції, будучи її інституційною формою. Адже, як доречно зазначає О.С.Гринькевич під транскордонною освітою слід розуміти всі різновиди програм вищої освіти або освітніх послуг, при наданні яких учасники освітнього процесу (учні, студенти, слухачі) знаходяться по за межами країни походження освітньої організації, яка видає диплом [7, с. 256].

Саме з цієї підстави розглянемо означені періоди, періоди становлення та розвитку однієї із форм освітньої міграції:

1) перший період – ідеологічний період, що охоплює середину 40-х рр. – середину 60-х рр. ХХ століття та характеризується:

- встановленням в післявоєнний період на державному та інституційному рівнях просвітницьких зв'язків між країнами;

- становленням транснаціональної мобільності, як студентів, так і викладачів вищих навчальних закладів;

- посиленням в межах регіональних освітніх просторах інтересу розвинутих англійських держав (Австралії, США, Англії, Великобританії) до транснаціональної освітньої діяльності і як наслідок, визначення цими країнами пріоритету завдань зовнішньої освітньої політики;

- появою у вищих навчальних закладах та освітніх асоціаціях різноманітних програм міжнародної освіти;

2) другий період – стратегічний, що охоплює середину 60-х рр. – кінець 70-х рр. ХХ століття та відзначається такими тенденціями:

- активізацією розвинутих англійських країн в напрямку пошуку стратегічних перспектив розвитку транскордонної вищої освіти, як на національному рівні, так і на міжнародному;

- створенням провайдерів освітніх послуг (корпоративних університетів та освітніх транснаціональних компаній), які посприяли розвитку транскордонної вищої освіти в якості формальної, неформальної та інформальної освіти;

- широким запровадженням різних грантових програм в галузі науки та освіти, які мали міждержавний рівень;

- боротьбою з проявами дискримінації в сфері вищої освіти та науки тощо;

3) третій період – інституційний, який припадає на початок 80-х рр. – середину 90-х рр. ХХ століття та характеризується такими рисами:

- становленням недержавних освітніх організацій;

- об'єднанням сил в напрямку освіти державних та недержавних секторів управління освітніми послугами;

- появою всесвітніх масових заходів, організованих провідними міжнародними організаціями, стосовно проблемних питань щодо розвитку вищої освіти, її транскордонного напрямку та ін.;

4) четвертий період – реформаторський, який охоплює середину 90-х рр. XX століття – першу декаду XXI століття, та характеризується:

- активізацією, в умовах широкого розвитку транскордонної вищої освіти, нормативно-правової діяльності міжнародної спільноти щодо розробки законодавчої бази, яка забезпечувала б якість транснаціональних освітніх послуг;

- появою та широким розвитком освіти через Інтернет та формуванням відкритого освітнього простору;

- лібералізацією торгівлі освітніми послугами, відображеною в Генеральній угоді з торгівлі послугами Світової організації торгівлі;

- посиленням процесів освітніх послуг на імпорт та експорт;

- встановленням двосторонньої транснаціональної мобільності студентів з Півдня світу на Північ та навпаки у зв'язку із становленням Австралії в якості одного із світових лідерів транскордонних освітніх послуг тощо [6, с. 62-64].

Таким чином, дослідивши передумови виникнення міграційного руху молоді, який мав освітній характер, та історичні етапи становлення безпосередньо освітньої міграції, можна узагальнити, що основними підставами виникнення освітньої міграції є: створення перших європейських університетів Середньовіччя, які стали інтернаціональним явищем, запровадження та функціонування у XIX столітті зовнішньої екзаменаційної системи для отримання диплому на базі Лондонського університету та створення наприкінці XIX століття – початку XX століття перших приватних фондів та організацій, що сприяли здобуттю охочими освіти за кордоном.

1.2. Причини виникнення освітньої міграції та її наслідки

Окрім історичних передумов виникнення та становлення освітньої міграції, її існування наразі характеризується обґрунтованими передумовами, які впливають на розвиток освітньої міграції, зміну її напрямку, спонукають до розвитку та вдосконалення світового інтеграційного процесу освітньої міграції та наявного правового регулювання цього процесу.

Важко не погодитися з Г.В.Смалійчуком відносно того, що кожна країна світу, виступаючи в ролі донора освітніх мігрантів, прагне інтенсифікувати політику в галузі освітньої міграції, адже в цьому випадку держава має низку вигод, серед яких можна виділити:

- налагодження реальної співпраці з різними країнами-реципієнтами (країнами, до яких спрямований відтік молоді з метою отримання освітніх послуг, можливо з подальшим укоріненням на території цієї країни) студентів – громадян країни-постачальника студентів;

- отримання системи домовленостей із іноземними країнами – країнами-реципієнтами освітніх мігрантів країни-донора, і як результат виникнення міждержавного співробітництва в освітній сфері;

- шляхом залучення іноземних студентів на навчання отримує нових громадян, які долучаються до суспільства цієї країни здебільшого через систему освіти, при цьому дана молодь оволоділа необхідними спеціальностями, вивчила державну мову і адаптована за період навчання у соціокультурний контекст держави;

- підвищення ступеню керованості імміграційного освітнього процесу, як складової завдань міграційної політики кожної країни [8, с. 69].

Кожна країна, проводячи свою власну міграційну політику, зокрема і її складову освітню міграцію, стикається із низкою проблем, які можна поділити на дві групи: зовнішні, що виникають на міжнародній арені за участі конкретної країни, та внутрішні, притаманні певній країні, виникають на її національному

рівні.

До зовнішніх проблем, які стримують освітню міграцію, відносять:

- наявність високої конкуренції на міжнародній арені щодо залучення іноземних освітніх мігрантів;
- відсутність єдиної організації навчального процесу країни-донора освітніх мігрантів та країни-реципієнта, наявність в ньому суттєвих розбіжностей, що не дає можливості освітньому мігранту за умови навчання вдома продовжити навчання за цією ж спеціальністю чи напрямом в іноземному вузі, і навпаки;
- недосконале проведення маркетингу щодо залучення іноземних освітніх мігрантів, зокрема засобами Інтернет тощо.

Серед внутрішніх факторів, стримуючих освітню міграцію, виокремлюють:

- відсутність у держави ініціативи щодо просування національної системи освіти на міжнародний ринок, і тим самим сприяти залученню іноземних освітніх мігрантів до неї;
- наявність шовінізму, націоналізму тощо та відсутність превентивної роботи щодо зниження їх рівня шляхом пропаганди, профілактичних заходів тощо;
- відсутність адаптаційних механізмів (їх низька якість), які б посприяли швидшій інтеграції іноземних освітніх мігрантів в країні-реципієнта;
- заміна політики в освітньо міграційній сфері на міжвузівське співробітництво та ін. [31, с. 332].

При цьому потрібно звернути увагу, що і внутрішні, і зовнішні фактори, які стримують освітню міграцію, можна змінити в більш позитивний напрямок для конкретної країни, використовуючи відповідні для кожної проблеми важелі, як на національному рівні, так і на міжнародному.

Зауважимо, що на прийняття освітнім мігрантом рішення виїхати з країни еміграції (країни-донора) до певної країни світу з метою отримання освітніх послуг значно впливають наявність певних факторів, які безпосередньо стимулюють освітнього мігранта виїхати з країни проживання, та факторів, які спонукають, приваблюють освітнього мігранта поїхати на навчання до тієї чи іншої країни світу.

Ці фактори-стимули поділяються на певні групи:

- економічні (наявність значного розриву щодо економічного розвитку країни-донора та країни-реципієнта освітніх мігрантів: значний розрив у розмірі заробітної плати, рівня соціально-економічних умов життя, наявність більш ширших підприємницьких можливостей тощо);
- політичні (наявність чи відсутність політичного тиску, бюрократії, адміністративних обмежень ведення проектів та ін.);
- культурні («нівеляція цінностей, культурна дезінтеграція»);
- сімейні (можливість отримати кращі життєві умови, зокрема освітні послуги для дітей);
- кар'єрні (наявність можливості після навчання для подальшого працевлаштування, розвитку кар'єри, професійного визнання тощо) [10, с. 30; 11].

Також, в науковій літературі можна зустріти й поділ причин, що спонукають молодь до освітньої міграції, на об'єктивні та суб'єктивні. Так, І.М.Фесенко в своїй праці [12, с. 131] пропонує до суб'єктивних причин освітньої міграції молоді віднести, зокрема наявність психологічної схильності та готовності до мобільності у освітнього мігранта, пошук нових можливостей щодо реалізації своїх прав (право на переміщення, право на освіту, право на працю тощо) та бажання це зробити; бажання підвищити рівень своєї професійної та інтелектуальної компетентності, здобути визнання в певній сфері; необхідність до пізнання світу; наявність прагнення до самостійності і незалежності, зокрема і матеріальної тощо. До об'єктивних причин освітньої міграції молоді належать: наявність низького рівня життя; на національному ринку присутня низька заробітна плата та високий рівень безробіття; наявність досвіду міграції в сім'ї потенційного освітнього мігранта; низькій рівень соціального життя тощо.

Проте, означені вище причини виникнення освітньої міграції молоді не є вичерпними. Також, акцентуємо увагу, що для кожної конкретної країни притаманні власне їй стимули для розвитку освітньої міграції, при чому, як зовнішньої, так і внутрішньої.

Якщо ж розглядати освітню міграцію на прикладі саме України, то можна

окреслити певний перелік факторів, наявність яких, стимулює молодь долучатися до міжнародної освітньої міграції та здійснювати внутрішнє переміщення по території України з метою отримання освітніх послуг. На базі джерел [13, с. 125; 14, с. 47; 15, с. 70-71; 16, с. 276, 278] наведемо основні з них (див. Таблиця А.1 - Основні причини, що спонукають молодь до міжнародної освітньої міграції).

Як видно із інформації, наведеної в Таблиці А.1, серед основних факторів, які спонукають українських студентів емігрувати до інших країн світу, з метою отримання освітніх послуг, є низький рівень, що поступається низці провідних країн-реципієнтів, якості освіти, умов навчання, життя, працевлаштування після навчання, наукового простору, політики України щодо залучення іноземних студентів та високий рівень корупції і вартості навчання.

Отже, на жаль, Україна наразі виступає як країна-донор освітніх мігрантів, поступаючись за низкою показників перед іноземними країнами, країнами-реципієнтами, при чому не тільки за рівнем і якістю навчання в національних вузах, але й за економічно-соціальними факторами розвитку самої країни. Проте, детальніше стан освітньої міграції на Україні буде досліджено в підрозділі 2.1. даної роботи.

Таким чином, досліджуючи наведені вище передумови виникнення та функціонування освітньої міграції, пропонуємо надати ще одну класифікацію причин виникнення освітньої міграції, умовно поділивши їх на три рівні в залежності від «місця» формування: на міжнародному рівні, на національному рівні та на рівні іноземної країни (див. Рисунок Б.1 – Причини виникнення та існування освітньої міграції).

Як бачимо з Рисунку Б.1, виникненню та активізації освітніх міграційних потоків на міжнародному рівні (у світі) посприяли всесвітня глобалізація та інтеграція міграційних процесів взагалі, а спрямованість освітніх мігрантів між країнами світу зумовлена наявністю у кожної країни певного статусу: високо розвинутої країни, розвинутої країни, країни, що розвивається тощо. Потрібно зазначити, що через наявність хоча б однієї передумови, окресленої на Рисунку Б.1, на кожному із рівнів виникнення освітньої міграції, поєднання цих

передумов, появи між ними причинно-наслідкового зв'язку, і зумовлює становлення та розвиток освітньої міграції взагалі.

Наявність освітньої міграції, а останнім часом її стрімке поширення призводить до певних наслідків, як для країни (регіону) - донора освітнього мігранта, так і для країни-реципієнта.

М.Д. Романюк та З.В. Смутчак зауважують, що «специфічною особливістю освітньої міграції, на думку дослідників, є її найменш шкідливий характер на відміну від інших видів міграції» [17, с. 717]. Проте, одночасно з цим, наслідки від розвитку освітньої міграції для її суб'єктів можуть суттєво впливати на різні сфери життя і бути, як негативними, так і позитивними.

Здебільшого, суттєвого впливу та спрямованості (негативна чи позитивна) наслідків від освітньої міграції зазнає країна (регіон) походження освітнього мігранта, і основним чинником цього є кінцева мета освітнього мігранта: здобуття іноземної освіти з метою повернення на батьківщину чи здобуття освіти за кордоном (поза межами регіону проживання) з майбутнім працевлаштуванням та облаштуванням в країні (регіоні) навчання.

Так, у разі повернення освітнього мігранта до країни (регіону) походження, остання має позитивний ефект, адже країна (регіон) походження отримує більш підготовленого (оволодіння мовою країни-навчання (у разі зовнішньої міграції), здобуття освіти високого рівня тощо), культурно та соціально адаптованого працівника, який на національному просторі реалізовуватиме знання та навички, отриманні освітнім мігрантом під час навчання за кордоном (поза межами регіону проживання). Також, за умови повернення мігранта на батьківщину перевагами для країни-донора освітнього мігранта є налагодження академічних та соціальних зв'язків, посилення міжнародних зв'язків в співпраці країн світу та їх закладів освіти; підвищення рівня та якості освіти; вивчення або удосконалення іноземної мови; заощадження коштів на підготовку кваліфікованих робітників тощо [13, с. 126; 18, с. 499; 19, с. 34; 20, с. 114; 21, с. 86].

Серед негативних наслідків для країни (регіонів) - постачання освітнього мігранта можна виокремити:

- втрату інтелектуального потенціалу;
- негативний вплив на вікову та освітньо-кваліфікаційну структуру робочого потенціалу;
- зменшення працездатного населення країни (регіону);
- зниження демографічної політики та старіння нації;
- трансформацію тимчасової міграції у постійну;
- перетворення міграції на еміграції у зв'язку із отриманням освітніх послуг за кордоном;
- трансформація освітньої міграції в трудову міграцію у напрямку іноземних країн;
- гальмування інноваційного, науково-технічного та інших видів розвитку в країні (регіоні) у зв'язку із відтоком перспективної, високоосвіченої молоді та ін. [13, с. 126; 10, с. 33-34; 18, с. 499; 19, с. 34].

Акцентуємо увагу на тому, що найбільшою загрозою, що стоїть перед країною-донором у разі укорінення освітнього мігранта в країні-реципієнті є виникнення низки проблем на національному ринку праці, що в свою чергу зумовлює загрозу економічної безпеки країни взагалі. Тому країна-донор повинна контролювати процес освітньої міграції, особливо плановість та рівномірність освітньої міграції шляхом дієвих правових важелів та механізмів.

Що ж до іноземної країни (регіону) навчання, яка приймає освітнього мігранта на період здобуття освіти, а здебільшого із подальшим облаштуванням та працевлаштуванням в ній, то вона отримує позитивні ефекти від освітньої міграції, не зважаючи на факт подальшого повернення освітнього мігранта на батьківщину чи ні, цей факт впливає лише на розширення спектру позитивних наслідків для країни (регіону) навчання (див. Рисунок В.1 – Наслідки від освітньої міграції для країни (регіону), яка приймає освітнього мігранта). Як видно із Рисунок В.1 позитивні фактори, які отримує країна-реципієнт у зв'язку із навчанням на її території освітнього мігранта можна розділити на чотири основні групи, що стосуються певної сфери життя, зокрема це фінансово-економічні, соціально-освітні, демографічні та науково-технічні й інноваційні.

Однак, і освітній мігрант в процесі даного виду міграції також здобуває певні вигоди та несе конкретні витрати.

До основних вигод, які отримує освітній мігрант, не зважаючи на умову повернення на батьківщину чи укорінення на території країни-реципієнта, слід віднести, зокрема можливість отримати більш престижне та високооплачувальне місце роботи після здобуття освіти в іноземній країні за умови ймовірності знайти роботу після отримання освітніх послуг; здобуття вищої за якістю та умов навчання освіти [17, с. 717]; оволодіння іноземною мовою; отримання адаптаційних навиків та соціальної пристосованості до нового колективу; отримання практичних навиків та підвищення своєї професійної компетентності тощо.

Одночасно з цим до витрат, пов'язаних з освітньою міграцією, студента можна віднести: витрати на отримання освітніх послуг в країні-реципієнті, витрати пов'язані з переїздом до країни навчання та проживанням в ній; недоотримані матеріальні вигоди в Україні в період переїзду до іноземної країни та навчання в ній.

Також, як доречно зазначають М.Д. Романюк та З.В. Смутчак «з освітньою міграцією також пов'язаний психологічний аспект через розлуку з батьківщиною. Дискомфорт зменшується в країнах, де живе більше співвітчизників, та в країнах, культурно близьких до України» [17, с. 717].

Отже, підсумовуючи вищенаведене, можна зазначити, що виникненню та розвитку освітньої міграції як на території країни, так і за її межами, суттєво впливає низка факторів – передумов, що виникають в різних сферах суспільного життя: політичній, економічній, соціальній, культурній тощо. І ці фактори присутні як в країні-донорі, так і в країні-реципієнті, а також на міжнародній арені освітніх міграцій, при чому, через наявність причин освітньої міграції на кожному із означених рівнів та їх взаємозв'язку, виникає та функціонує в певному напрямку міграційний потік, який має освітній характер.

Освітня міграція не відбувається без наслідків для кожного із її суб'єктів: одні отримують більші переваги, як країни-реципієнти, не залежно від повернення

освітнього мігранта на батьківщину чи ні; інші, країни-донори, мають як негативні наслідки від освітньої міграції, так і позитивні. І саме від умови повернення освітнього мігранта на батьківщину буде визначатися позитивізм чи негативізм освітньої міграції для країни-донора та вплив на її сфери суспільного життя та розвитку країни взагалі. Що ж стосується освітнього мігранта, то він за власним переконанням чи через вимушений вибір (через наявність низки суб'єктивних та об'єктивних передумов) долучається до освітньої міграції і також має як здобутки від цієї міграції, так і несе певні витрати, проте, частіше витрати покриваються здобутками.

1.3. Поняття та сутність освітньої міграції

В період світової глобалізації та інтернаціоналізації всіх сфер суспільного життя активізуються і міграційні потоки різного роду ресурсу (капіталу, інноваційного, виробничого, фінансового тощо). Одночасно з цим своїм особистим немайновим правом на переміщення: правом свободи вільного пересування, правом вільно залишати територію своєї країни та правом повертатися до неї, проголошеним в Загальній декларації прав людини та гарантованим законодавчим актом більшості країн світу, зокрема і Конституцією України [22, ст. 13; 23, ст. 33], широко користується кожна людина з метою досягнення конкретної цілі.

Як вже було зазначено в підрозділі 1.1. даної роботи однією із цілей такого переміщення населення, як по території власної країни, так і за її межами, є мета здобути певний рівень освіти, підвищити його, пройти стажування тощо.

На фоні доступності отримання освіти за кордоном та наявності передумов переміщення молоді по території власної країни та за її межі у пошуках якісної освіти, останнім часом одним із привілейованих напрямків міграції стає освітня.

Потрібно зазначити, що цей напрямок міграції є актуальним протягом останніх років і для України. Адже, під час дискусії, проведеної у Львові у Прес-центрі Галінфо ще 20 липня 2018 року під назвою «Проблеми трудової та освітньої міграції з України», У.Садова – експерт, керівник НДЦ «Демос» НУ «Львівська політехніка» доречно зазначила, що існуюча наразі п'ята хвиля міграції, є за своєю суттю освітньою [24].

Загалом, міграція представляє собою переміщення певного виду ресурсу за межі свого перебування (межі території певної країни чи її частини) з конкретною метою. Освітня ж міграція, як складова всієї системи міграційних потоків, також являє собою переміщення осіб (учнів, студентів, абітурієнтів, стажерів тощо) за межі країни (частини території) їх громадянства та/або постійного проживання, до іншої країни світу (частини території власної країни) з метою отримання освітніх послуг на різних рівнях.

Н.В.Павліха та Н.А.Степанюк доречно зазначають, що «в структурі загальних міграційних потоків освітня міграція обумовлена задоволенням соціальної потреби в отриманні освіти та підвищенні рівня кваліфікації» [3, с. 222].

Своє тлумачення дефініція «освітня міграція» знаходить в низці праць вчених та науковців сучасності.

Так, Г.В. Смалійчук, акцентуючи увагу на освітній міграції як різновиду міграції в цілому та її загальному змісту, лаконічно зазначає, що освітня міграція являє собою особливий вид міграції і базу навчальної мобільності [8, с. 68].

Одночасно з цим, О. Ровенчак розширює тлумачення поняття «освітня міграція», окреслюючи деякі особливості даного виду міграційного потоку, і називає освітню міграцію як «переважно тимчасове переселення, що триває від кількох місяців до кількох років та має на меті навчання за межами адміністративно-територіальної одиниці постійного проживання» [25, с. 135]. Виходячи з даної інтерпретації дефініції «освітня міграція» можна виділити три характерні риси означеного процесу: по-перше, даний вид міграції має здебільшого тимчасовий характер (займає невеликий проміжок часу), по-друге, основна мета – навчання, і, по-третє, наявність напрямку переселення – за межі

адміністративно-територіальної одиниці постійного проживання. Проте, потрібно зауважити, що визначення дефініції «освітня міграція», надане О. Ровенчак, має невизначеність щодо напрямку освітньої міграції (обмежує напрямок освітньої міграції), адже науковець зазначає, що переселення освітян відбувається «за межі адміністративно-територіальної одиниці постійного проживання», проте не деталізує в межах країни постійного проживання, за її межі, чи і те, і інше.

Деталізація напрямку освітньої міграції чітко розкрита О.С. Гринькевич в її інтерпретації поняття «освітня міграція», адже науковець зазначає, що «це масове соціокультурне явище, пов'язане з переміщенням людей за межі регіону чи країни постійного проживання з метою підвищення свого освітнього рівня, здобуття нових знань» [7, с. 256]. Дане визначення дефініції «освітня міграція» можна б вважати найбільш вдалим та лаконічним, адже окреслено масштабність та значення такого явища як освітня міграція, чітко зазначені всі напрямки переміщення людей (за межі регіону проживання чи країни проживання), визначено основну кінцеву мету цього переміщення. Проте, разом з тим, О.С. Гринькевич не акцентує увагу на проміжку часу, відведеного для здійснення освітньої міграції конкретною людиною.

Цікавим є визначення дефініції «освітня міграція», наведене О.Ю. Ситник, яка акцентує увагу на наявності певної вікової обмеженості у суб'єктів міграції та на потенціал, притаманний цим суб'єктам. Отже, за О.Ю.Ситник освітня міграція являє собою «тимчасове переміщення людей з метою отримання освіти за межами країни походження, характерною рисою якого є певне обмеження у конкретній віковій групі, яка в свою чергу, володіє неабияким потенціалом з точки зору розвитку та трансформації соціально-економічної системи» [13, с. 124]

Натомість В.В. Сандугей в своєму трактуванні освітньої міграції більше уваги приділяє меті даного процесу, зазначаючи, що освітня міграція – це «переміщення індивіда за межі населеного пункту (регіону чи країни) з метою здобуття освіти, підвищення кваліфікації, перепідготовки, проведення спільних наукових досліджень чи впровадження наукових розробок» [10, с. 29].

Найбільш ширше поняття «освітня міграція» наведене Н.В. Павліхою та Н.А. Степанюк, які зауважують, що «освітня міграція – це соціально-економічний та демографічний процес, що є частотою змін перебування, що здійснюється науковцями, професорсько-викладацьким складом, студентами та іншими особами всередині країни та за її межами з метою тимчасової або постійної зміни місця роботи, підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня, проведення наукових досліджень, післядипломної освіти, стажування тощо» [3, с. 220]. В цьому визначенні окреслені і проміжок часу освітньої міграції, і основні суб'єкти, задіяні в даному міграційному потоці, і напрямки міграційних рухів, і основні цілі освітньої міграції, притаманні певному її суб'єкту.

Однак, на підставі вищенаведених тлумачень дефініції «освітня міграція» все ж найбільш вдалим, на наш погляд, є визначення, наведене О.С. Гринькевич, із доповненням його шляхом окреслення проміжку часу, протягом якого здійснюється такий різновид міграційного потоку як освітній.

Якщо ж розглядати дефініцію «освітня міграція» з правової позиції шляхом пошуку закріплення цього виду міграції в будь-якому нормативно-правовому акті країни, зокрема України, то український законодавець не легалізував дефініцію «освітня міграція» ані в Концепції державної міграційної політики [26], ані в Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року [27], ані в інших нормативних актах.

Зауважимо, що на сьогодні, в українському законодавстві легалізація терміна «міграція» знаходить свій прояв лише в Законі України «Про зовнішню трудову міграцію», в інтерпретації поняття «зовнішня трудова міграція», як переміщення громадян України, пов'язане з перетинанням державного кордону, з метою здійснення оплачуваної діяльності в державі перебування [28, п. 2 ч. 1 ст. 1], та в Законі України «Про зайнятість населення» в інтерпретації поняття «трудова міграція», що являє собою переміщення особи, пов'язане з перетинанням державного кордону або меж адміністративно-територіальної одиниці з метою виконання або пошуку роботи [29, п. 23 ч. 1 ст. 1].

Виходячи із наведених українським законодавцем понять різновидів

міграційних потоків, можна спробувати стисло визначити і дефініцію «освітня міграція» як строкове, здебільшого короткострокове, переміщення особи, пов'язане з перетинанням державного кордону країни або меж її адміністративно-територіальної одиниці, з метою отримання освітніх послуг.

Потрібно зазначити, що в 2010 році була спроба легалізувати поняття «міграція» в законопроекті «Про основні засади державної міграційної політики України», як переміщення особи з метою зміни місця проживання/перебування, пов'язане з перетинанням державного кордону (зовнішня міграція) або меж адміністративно-територіальних одиниць (внутрішня міграція) [30, п. 9 ч. 1 ст. 2]. Проте цей проект було відхилено.

Враховуючи, поділ міграції на такі її види як внутрішня та зовнішня спробуємо деталізувати наведене нами вище тлумачення терміну «освітня міграція». А саме: освітня міграція є строковим, здебільшого короткостроковим, переміщенням особи, пов'язаним з перетинанням державного кордону країни (зовнішня освітня міграція) або меж її адміністративно-територіальної одиниці (внутрішня освітня міграція), з метою отримання освітніх послуг.

Таким чином, враховуючи означені вище дефініції «освітня міграція», надані різними науковцями та вченими, а також в нашій першій інтерпретації, беручи до уваги, зокрема дослідження Г.В. Смалійчук, наведені в праці [8, с. 68], та С.І.Степуриної і В.І. Дериховської, окреслені в джерелі [18, с. 497], можна навести певний перелік рис, які є характерними для такого особливого різновиду міграційного потоку, як освітнього.

Тобто, освітня міграція як актуальне соціальне явище та особливий вид міграції характеризується наступними основними рисами:

- 1) масовість (наразі є дуже затребуваним, престижним та актуальним отримати освітні послуги за кордоном чи на території більш розвинутої адміністративно-територіальної одиниці країни);

- 2) наявність соціально-культурного характеру (освітня міграція тісно пов'язана із таким конституційним правом людини, спрямованого на забезпечення культурних і духовних потреб особи, як право на освіту [23, ст. 53]);

3) здебільшого добровільність здобуття освіти (отримувач освітніх послуг здебільшого добровільно виїжджає за кордон чи за межі свого регіону проживання, проте, інколи наявні і «примусові» передумови отримання статусу освітнього мігранта (детальніше було розглянуто в підрозділі 1.2. роботи));

4) обмеженість строку – здебільшого короткостроковість (особа має статус освітнього мігранта протягом періоду отримання освітніх послуг за кордоном чи за межами регіону свого проживання, після досягнення цілі такої міграції та повернення на батьківщину (в регіон свого проживання) особа втрачає означений статус);

5) вікова обмеженість (віковий проміжок, притаманний освітянам, здобувачам освіти);

б) першочергова мета (здобуття освіти певного рівня чи її удосконалення за кордоном, проходження стажування або практики, здійснення наукових досліджень тощо).

Проте, на нашу думку, до означених рис освітньої міграції можна додати ще одну рису: наявність кінцевої мети (здобуття освіти за кордоном (за межами регіону проживання) з метою повернення до своєї країни (регіону) чи здобуття освіти за кордоном (в іншому регіоні) з метою подальшого укорінення на цій території).

Вважаємо, що слушною є думка В.М. Філатова та В.М. Ромашової щодо наявності необхідних умов для освітньої міграції, до яких вчені пропонують віднести: наявність у освітнього мігранта спроможності до освітньої діяльності; наявність у освітянина бажання здійснити освітню міграцію та можливість для цього; існування відповідних навчальних закладів в іноземній країні чи в країні-проживання (в іншій, відмінній від регіону проживання, адміністративно-територіальній одиниці); «перевага впливу чинників освітньої міграції над бажанням залишитися в країні (регіоні) проживання» [31].

Тобто за своєю сутністю освітня міграція є все ж таки тимчасовим перебуванням на території розміщення освітнього закладу, яке передбачає умову подальшого повернення мігранта до попереднього місця проживання. Однак,

останнім часом більш актуальним є укорінення на території країни (регіону) здобуття освіти. Сутність освітньої міграції можна розглядати з позиції території прибуття-вибуття та з позиції самого освітнього мігранта. З першої позиції освітня міграція розглядається як «сукупність переміщень освітніх мігрантів», а з другої – «як сукупність переміщень для досягнення мети міграції» [19, с. 33; 31].

Значення освітньої міграції полягає в досягненні очікуваних результатів певним суб'єктом даного процесу:

- самого освітнього мігранта (здобуття освіти певного рівня за конкретною спеціальністю, отримання роботи за цією спеціальністю в країні (регіоні) походження чи в країні (регіоні) перебування на навчанні тощо);

- країни вибуття (здобуття більш уніфікованого працівника, який переймає досвід країн світу, та впровадить здобуті знання та досвід на батьківщині);

- країни прибуття (можливість розширення освітнього ринку за власні межі, отримання кваліфікованого працівника в майбутньому без витрачання коштів на його початкову освіту та ін.);

- світової спільноти в цілому (розвиток освітньої міграції – база для становлення світового ринку освітніх послуг, його функціонування та вдосконалення механізмів його регулювання).

Отже, дослідивши дефініцію «освітня міграція» та сутність міграційного потоку, що має освітній характер, можемо запропонувати власне визначення поняття «освітня міграція», а саме: освітня міграція - строкове, здебільшого короткострокове, переміщення особи, пов'язане з перетинанням державного кордону країни (зовнішня освітня міграція) або меж її адміністративно-територіальної одиниці (внутрішня освітня міграція), з метою отримання освітніх послуг. На жаль, наразі в українському законодавстві не легалізовано термін «освітня міграція», що є прогалиною, адже без правового регулювання певного процесу дуже складно застосовувати до нього механізми регулювання та впливу.

Акцентуємо увагу, що як і будь-яке явище, освітній міграції також притаманні певні характеристики, особливості, за допомогою яких той чи інший міграційний потік можна було б віднести саме до освітньої міграції. До основних

рис освітньої міграції потрібно віднести: масовість; соціально-культурний характер; належність особи до обмеженої вікової групи; існування першочергової мети – отримання освітніх послуг; здебільшого добровільність; обмеженість строку – певний проміжок часу; кінцева мета – повернення на батьківщину з метою застосування отриманих знань вдома чи укорінення на території здобуття освіти з подальшим працевлаштуванням на ній тощо.

Освітня міграція може реалізовуватися в різних формах та видах, дослідженню чого і буде приділена увага далі.

1.4. Основні види та форми освітньої міграції

В різних джерелах науковці та вчені наводять різноманітні класифікації освітньої міграції за певними критеріями, характеризуючи основні форми та види.

Зазначимо, що освітній міграції, як складовій всього міграційного потоку, притаманні різновиди, що характерні для міграції взагалі. Проте, одночасно з цим, освітня міграція має свою власну класифікацію.

Освітня міграція на практиці реалізується в декількох притаманних саме цьому різновиду міграційних потоків формах, кожна з яких має певні особливості.

До інституційних форм освітньої міграції О.С.Гринькевич пропонує віднести транскордонну освіту та академічну мобільність [7, с. 256-257].

Український законодавець чітко визначає, що академічна мобільність являє собою можливість (право) вітчизняних учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність у вищих навчальних закладах (наукових установах), які розміщені в межах території України чи поза її межами [32, п. 2 ч. 1 ст. 1; 33, п. 5]. А під транскордонною освітою слід розуміти всі різновиди програм вищої освіти або освітніх послуг, при наданні яких учасники освітнього процесу (учні, студенти, слухачі) знаходяться поза межами

країни походження освітньої організації, яка видає диплом [7, с. 256].

Якщо порівнювати означені інституційні форми освітньої міграції, то транскордонна освіта не завжди передбачає фактичне переміщення здобувача освіти за межі країни походження, а здебільшого здобуття освіти в філіях, представництвах тощо закордонних закладів освіти, які знаходяться на території проживання освітнього мігранта. Тобто, при даній формі освітньої міграції фактичного переміщення може і не бути, проте кінцевий результат – здобуття освіти (отримання диплома) в іноземних закладах освіти. Натомість академічна мобільність передбачає фактичне переміщення учасника освітнього процесу за межі території країни (регіону) проживання з метою досягнення очікуваного результату: навчання, здійснення наукової діяльності та ін.

Наразі, в період глобалізації та широкого розвитку міжнародних ринків освітніх послуг транскордонна освіта може поширюватися у певних формах, наявність яких звертає увагу І.Каленюк, окреслюючи при цьому дві основні форми транскордонної освіти:

- по-перше, транскордонна освіта реалізується студентами – освітніми мігрантами в формі навчання в іноземних вищих навчальних закладах протягом певного, обмеженого часу навчання чи всього часу навчання; при цьому відбувається лобіювання власних навчальних програм у традиційній формі шляхом відкриття представництв, філій, кампусів;

- по-друге, транскордонна освіта реалізується за допомогою освітніх програм за кордоном засобом таких ресурсів як електронне та дистанційне навчання; широко застосовується в амплуа франчайзингу освітніх програм, тобто шляхом передачі іноземному провайдеру виключних прав на провадження своєї освітньої програми за кордоном (наразі франчайзинг освітніх програм складає близько 75 % всього експорту освітніх послуг) [34].

Одночасно з цим академічна мобільність проявляється в двох формах в залежності від місця реалізації права на неї:

- 1) внутрішня - академічна мобільність, право на яку реалізується вітчизняними учасниками освітнього процесу у вищих навчальних закладах

(наукових установах) - партнерах в межах України;

2) міжнародна - академічна мобільність, право на яку реалізується вітчизняними учасниками освітнього процесу у вищих навчальних закладах (наукових установах) - партнерах поза межами України, а також іноземними учасниками освітнього процесу у вітчизняних вищих навчальних закладах (наукових установах) [33, п. 5].

Остання форма академічної мобільності може бути безпосереднім проявом зовнішньої освітньої міграції в такій редакції: академічна мобільність, право на яку реалізується вітчизняними учасниками освітнього процесу у вищих навчальних закладах (наукових установах) – партнерах поза межами України.

Одночасно з основними формами академічної мобільності, визначеними українським законодавцем, О.С.Гринькевич звертає увагу і на такі два види академічної мобільності, окреслені в документах Болонського процесу, як вертикальну і горизонтальну академічну мобільність. Під вертикальною академічною мобільністю слід розуміти навчання освітнього мігранта в іноземному вищому навчальному закладі, розміщеному за межами території країни походження студента, протягом часу повного отримання освітньої послуги (зокрема, весь період навчання з метою здобуття певного кваліфікаційного рівня). Натомість горизонтальна академічна мобільність характеризується навчанням освітнього мігранта в закладі освіти іноземної країни протягом обмеженого періоду [7, с. 256].

Дуже тісно з академічною мобільністю, особливо з її формами, пов'язані два актуальні види освітньої міграції за її напрямками, ці види притаманні і міграційному потоку взагалі: внутрішня і зовнішня освітня міграція [35, с. 4].

Відмінною рисою цих двох видів освітньої міграції є встановлення факту перетинання державного кордону освітнім мігрантом. Тобто, беззаперечною умовою існування зовнішньої освітньої міграції є факт перетинання освітнім мігрантом кордону власної країни з метою отримання освіти в навчальних закладах, розташованих на території інших країн світу. Натомість, внутрішня освітня міграція зумовлена відсутністю означеного факту, адже внутрішній

освітній мігрант реалізує своє право на освіту в межах кордону власної країни, проте за межами території регіону проживання.

У свою чергу М.Д.Романюк, З.В. Ступчак, Л.А.Жураковська пропонують основними формами освітньої міграції визначити «циркуляцію мізків» і «відтік мізків» [17, с. 718; 36, с. 238], Є.Стадний та І.Світящук до означеного переліку долучають ще «обмін мізками», «розтрата мізків» та «приріст мізків» [37, с.4-5]. Зауважимо, що у цьому випадку «мізки» – це потенціал молоді (освітніх мігрантів), а різні їх форми (форми освітньої міграції) – вплив освітньої міграції на різні сфери життя, як в країні-походження, так і в країні-здобуття освіти (на тимчасовій (в період навчання) чи постійній (з подальшим працевлаштуванням) основах) цього потенціалу (див. Рисунок Г.1 – Основні форми освітньої міграції).

Досліджуючи різні форми освітньої міграції, представлені на Рисунку Г.1, можна констатувати, що всі форми освітньої міграції тісно пов'язані одна з одною, та одночасно з цим є протилежними одна по відношенню до іншої: чи в залежності від наявності різних кінцевих цілей освітньої міграції, чи наслідків для країни, яка приймає освітнього мігранта та країни, яка є постачальником освітніх мігрантів тощо.

Так, порівнюючи такі форми освітньої міграції, як «циркуляція мізків» та «відтік мізків», можна узагальнити, що вони тісно пов'язані одна з одною, адже являють собою різновид освітньої міграції, при якій відбувається зовнішня освітня міграція – переміщення освітнього мігранта за межі країни проживання до іноземної країни з першочерговою метою здобути певний освітній рівень, проте кінцева мета даних видів освітньої міграції протилежна. Так, при «циркуляції мізків» освітній мігрант після отримання освітніх послуг за кордоном повертається на батьківщину з метою працевлаштуватися безпосередньо в країні проживання, натомість для «відтоку мізків» після отримання освітніх послуг є характерним подальше працевлаштування безпосередньо в іноземній країні – країні отримання освітніх послуг.

Дуже схожими є такі форми освітньої міграції як «відтік мізків» та «розтрата мізків», адже в цих випадках освітній мігрант вирушає за кордон з метою не

тільки отримати освітні послуги, а й реалізувати отриманий освітній рівень саме в країні навчання шляхом подальшого працевлаштуватися. Проте, якщо при «відтоці мізків» освітній мігрант на власний розсуд прагне залишитися в країні отримання освітніх послуг (працевлаштуватися в ній), то при такій формі освітньої міграції як «розтрата мізків» освітній мігрант вимушений через низку причин працевлаштуватися в країні навчання. Тобто відмінною рисою означених форм освітньої міграції є характер спонукання освітнього мігранта працевлаштуватися в іноземній країні після навчання в ній: примусовий характер при «розтраті мізків» та за власним бажанням при «відтоці мізків».

Найбільш вигідною формою освітньої міграції для обох країн (країни постачальника освітнього мігранта та країни надання освітніх послуг) є «обмін мізками», що представляє собою взаємне двостороннє переміщення суб'єктів освітнього процесу з країни проживання до країни надання освітніх послуг, яке реалізується на підставі різноманітних програм-обмінів. При цьому освітні мігранти отриманий досвід в країні навчання реалізують безпосередньо на батьківщині.

Розглядаючи класифікацію освітньої міграції, О.Ю. Ситник пропонує розглянути різновиди даного міграційного процесу, його міжнародного напрямку, з позиції потоків переміщень структури освітньої міграції. На думку науковця такими потоками переміщень є:

- 1) навчальна міграція за різними канікулярними програмами, яка являє собою переміщення з метою здобуття середньої, середньо-спеціальної і вищої освіти;
- 2) освітня міграція, спрямована на досягнення мети – отримання другої вищої освіти, здобуття певного наукового ступеню чи проходження наукового стажування;
- 3) освітня міграція, метою якої є досягнення професійного розвитку [13, с. 124-125].

Розглянувши різноманітні форми та види, притаманні безпосередньо такому міграційному процесу, як освітня міграція, спробуємо інтерпретувати класифікацію міграції взагалі на базі джерел [11, с. 2; 25, с. 130; 30], до такого її

виду, який має освітній характер – до освітньої міграції.

Отже, освітню міграцію можна класифікувати також за різними критеріями, зокрема:

- 1) за проміжком часу її реалізації:
  - * довгострокова (освітній мігрант отримує весь спектр освітньої послуги),
  - * короткострокова (надання освітньому мігрантові частини спектру певної освітньої послуги),
  - * постійна (після отримання певної освітньої послуги освітній мігрант удосконалює її в подальшому на території країни навчання, зокрема в статусі викладача тощо);
- 2) за легальністю, її правовим статусом:
  - * легальна (в'їзд до країни навчання та перебування на її території врегульовано нормами законодавства певної країни чи міжнародного права),
  - * нелегальна (порушення освітнім мігрантом законодавства країни, яка надає освітні послуги);
- 3) за характером спонукання до освітньої міграції:
  - * добровільна (вільне, на власний розсуд, прийняття рішення щодо міграції),
  - * примусова (рішення про освітню міграцію приймається освітнім мігрантом через наявність певних умов, які не задовольняють освітнього мігранта, та спонукають його на здійснення цього виду міграції, зокрема відсутність в регіоні проживання освітянина вищих навчальних закладів з напрямом підготовки «Ветеринарна медицина»);
  - * вимушена (рішення про освітню міграцію прийняте через конкретні передумови, що загрожують здоров'ю та життю освітнього мігранта, наприклад збройний конфлікт);
- 4) за просторовою ознакою:
  - * зовнішня (переміщення за межі території країни проживання),
  - * внутрішня (переміщення освітнього мігранта в межах країни проживання, проте за межі регіону свого проживання);
- 5) за способом здійснення:

* стихійна (освітня міграція, що відбувається позапланово та неконтрольовано),

* організована (освітня міграція здійснюється здебільшого на підставі договірних правовідносин та угод, за допомогою спеціальних програм для академічного обміну);

б) за кількістю освітян:

* одноосібна (освітній мігрант самостійно приймає рішення про міграцію з метою отримання освітніх послуг та реалізує це рішення),

* групова (централізована освітня міграція здебільшого, що реалізується на підставі спеціальних програм);

7) в залежності від кінцевої мети міграції:

* зворотна (після отримання освітньої послуги освітній мігрант повертається на територію свого проживання з метою реалізувати отримані навички на батьківщині),

* незворотна (освітній мігрант після досягнення первісної мети освітньої міграції залишається на території країни (регіону) навчання, зокрема з метою подальшого працевлаштування);

8) за напрямом переміщення:

* освітня еміграція (виїзд до країни-навчання),

* освітня імміграція (в'їзд до країни-навчання);

9) в залежності від вікової належності освітнього мігранта (учні, абітурієнти, студенти, слухачі, стажери, аспіранти, докторанти);

10) за наявності правового регулювання освітньої міграції:

* саморегулювання (стихійні, неконтрольовані переміщення освітніх мігрантів, що ґрунтуються на власному переконанні освітянина),

* правове регулювання (освітні міграційні потоки системно упорядковані в нормативно-правових актах на рівні національного, міжнародного, законодавства та правової бази самого закладу освіти). Тощо.

Отже, підсумовуючи вище окреслене, можна зазначити, що освітня міграція може бути реалізована в різних формах та видах, при цьому існує класифікація,

притаманна безпосередньо міграційному потоку з освітнім характером, та класифікація, що характерна для міграції взагалі, проте види даної класифікації можна інтерпретувати до освітньої міграції.

Зауважимо, що деякі форми освітньої міграції знаходять свою легалізацію в нормах чинного законодавства України, що сприяє легалізації освітньої міграції, її правовому врегулюванню, що відкидає позаплановість та неконтрольованість даного міграційного потоку.

РОЗДІЛ 2. ОСВІТНЯ МІГРАЦІЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ

2.1. Особливості сучасного стану освітньої міграції

Міграційний потік, що має освітній характер, як вже було зазначено в підрозділі 1.1. даної роботи, в період свого історичного становлення та розвитку був притаманний не тільки розвинутим країнам світу, а й Україні, спочатку за участі освітян, що проживали на території, яка наразі є територією незалежної України, а з моменту проголошення України незалежною державою – і за участі її громадян та осіб, які постійно проживають в ній.

З метою дослідження та визначення місця освітньої міграції саме в сучасному суспільстві, зокрема і в Україні, особливо в умовах збройного конфлікту, пов'язаного з анексією Криму в 2014 році та проведенням АТО (наразі - ООС) на сході України, окреслення її особливостей, потрібно проаналізувати сучасний стан освітньої міграції.

Досліджуючи чисельність населення України протягом останніх років [38], звертаємо увагу на її суттєве зниження (див. Рисунок Д.1 – Чисельність населення України за 9 місяців 2016-2019 рр.).

Так, починаючи з 2016 року і станом на 01.10.2019 року кількість населення України зменшилася на 675 тис. чол., і якщо порівняти дану цифру з розміром природного зменшення українського населення, то залишається певна частка – мігранти, серед яких наявні і освітні.

Якщо ж звернути увагу на міграційний внутрішній рух населення України протягом аналізованого періоду (див. Рисунок Д.2 – Міграційний рух населення України за 9 місяців 2016-2019 рр.), то з кожним роком внутрішні переміщення українців зростають: за період 2016-2018 роки чисельність прибулих зросла в 2,7 рази або на 165 %, а вибулих – в 3 рази або на 170 %. Однак, вже в 2019 році в порівнянні з попереднім роком кількість прибулих дещо зменшується – на 26 тис. чол. або близько 6 %, кількість вибулих за даний період також має

тенденцію до зменшення – на 25 тис. чол. або на 5,7 %. Отже, можна акцентувати увагу на тому, що внутрішні переміщення українського населення за період 2016-2019 роки досягли свого піку в 2018 році, як за кількістю вибулих, так і за кількістю прибулих.

Отже, найбільші внутрішні міграційні рухи відбувалися на території України в 2018 році, а наразі – мають тенденцію до спаду. Дана ситуація насамперед свідчить про те, що наразі українські внутрішні мігранти, здебільшого змушені внутрішні мігранти через збройний конфлікт на сході України, розподілилися між різними регіонами України в своїй більшості, а з 2019 року розподіляються внутрішні мігранти з меншою активністю, що можна пов'язати із укоріненістю вимушених переселенців за період 2014-2018 років в різних регіонах нашої країни, і наразі їх відтік, перерозподіл між різними адміністративно-територіальними одиницями країни, зменшується.

Таким чином, констатуємо, що основною причиною активних внутрішніх переміщень населення України за аналізовані періоди є саме наявність збройного конфлікту на території України та затяжна економічно-соціальна й політична кризи внаслідок цього.

Враховуючи кількісне зменшення населення України та його внутрішній рух – перерозподіл між регіонами України, можна зауважити, що окрім природного руху населення до зменшення загальної кількості населення України за аналізований період призвела і міграція за кордон.

На жаль, відсутні показники вікової структури переміщеного населення в Україні за досліджуваний період. Проте, останнім часом існує занепокоєння стосовно стрімкого посилення міграційних рухів такої категорії, як молодь.

Так, фахівці та експерти відзначають переорієнтацію українського міграційного руху до країн Європейського Союзу у зв'язку із зменшенням міграції населення до Росії, а також існування посилення міграційного потоку саме молоді [39, с. 30], здебільшого з метою отримання освіти у зв'язку із стрімким зростанням популярності освіти за кордоном та подальшим працевлаштуванням.

Повністю підтримуємо думку, викладену в джерелі [20, с. 114], стосовно того, що «українська молодь розглядає освітню міграцію, головним чином, як один з шляхів еміграції, своєрідний соціальний ліфт, що дає можливість вийти на ринок праці країн ЄС». Важко не погодитися з цим, адже, як було зазначено в підрозділі 1.2. даної роботи, серед головних передумов, які впливають на відтік українських студентів за кордон, зокрема до розвинутих країн світу – країн Європейського Союзу, є похідними від соціально-економічної та політичної кризи, що притаманні наразі нашій країні: високий рівень безробіття, низька заробітна плата, важкість працевлаштуватися вдома за отриманою спеціальністю, низький рівень соціального життя тощо.

Український уряд також відзначає тенденцію збільшення еміграції українських студентів та занепокоєність нею, зазначаючи, що сьогодні в Україні присутня проблема – «еміграція висококваліфікованих фахівців та молоді, у т.ч. внаслідок неповернення на Батьківщину після отримання освіти за кордоном, яка зростає через політику ряду держав щодо залучення висококваліфікованих іммігрантів, молодих фахівців з числа іноземних студентів» [27].

Доречно зазначає Т.О. Гнатюк, опираючись на дані ЮНЕСКО, що після 2013 року в закордонних закладах вищої освіти відбулося значне збільшення, майже вдвічі, українських здобувачів освіти, і в 2015 році спостерігається пік цього збільшення в кількості 66,7 тис. чол. [21, с. 85]. Одночасно з цим, протягом 2016-2017 навчального року кількість українських студентів за кордоном збільшилася до 77,4 тис. чол. [40].

Акцентуємо увагу на тому, що Україна завжди була привабливою для іноземних студентів, проте за даними Інституту статистики ЮНЕСКО з 2015 року вперше за попередні десять років кількість українців-здобувачів вищої освіти за кордоном перевищила число іноземних-здобувачів вищої освіти, які приїжджають на навчання в Україну. І з кожним наступним роком означена різниця збільшується [41, с.69].

Якщо розглядати зовнішню освітню міграцію, то відзначимо, що наразі найперспективнішими країнами – напрямками освітньої міграції (див. Рисунок

Ж.1 – Типи країн за критерієм інтенсивності в'їзду – виїзду студентів) є Англія, Данія, Італія, Нідерланди, Чехія, Франція, а найменш – Україна, Латвія, Литва, Румунія, Польща, Туреччина [5].

Проте, потрібно зазначити, що тенденція стосовно найперспективніших напрямків освітньої міграції склалася в просторі світової міграції, якщо ж розглядати конкретну країну, її освітні міграційні потоки, то ситуація дещо зміниться. Так, серед країн-лідерів освітньої привабливості українських студентів з 2012 року завжди були Польща, Німеччина, Росія, Чехія, Італія, США, Іспанія, Франція, Канада, Австрія. Останнім часом тенденція змінилася: прихильність український освітніх мігрантів втрачають США, Молдова, Швеція, на більш стабільному рівні пріоритетності залишаються Німеччина, Франція, Угорщина та Болгарія, а збільшення українських освітніх мігрантів характерно для вузів Польщі, Чехії, Канади, Австрії, Великобританії тощо [17].

Закономірним є той факт, що лідером серед країн, до якої емігрували українські студенти, до подій 2014 року була Російська Федерація, проте, з початком збройного конфлікту на території України відбулася переорієнтація країн-лідерів, в які спрямовуються українські освітні мігранти, а саме: наразі перше місце посідає Польща (53 % всіх українських освітніх емігрантів обирають польські вузи), Росія зберегла за собою друге місце (7 % всіх українських студентів-емігрантів спрямовуються до країни з метою отримати освітні послуги), Німеччини має третє місце за попитом отримання освіти у українських студентів [18, с. 500; 20, с. 114; 21, с. 86].

Єгор Стадний, наразі заступник Міністра освіти і науки України, акцентує, що Польща, Росія, Німеччина, Канада, Чехія, Італія, США, Іспанія, Австрія, Франція, Словаччина отримують 90 % всіх українських студентів, які виїжджають за кордон з метою отримати освітні послуги, і загалом, протягом останніх дев'яти років, кількість освітніх мігрантів з України закордон зросла втричі [40].

Потрібно відзначити, що в останні роки, в роки існування збройного конфлікту на території України, стрімко посилюється освітня міграція української молоді в напрямку Польщі та Чехії, основною передумовою цього є проведення

означеними країнами привабливої, гнучкої освітньої політики для іноземних студентів, зокрема і для українців (наявність пільг у навчанні за контрактом та можливість обдарованої молоді отримати навчання за бюджетом; більш спрощена процедура отримання можливості навчання; наявність перспектив подальшого працевлаштування тощо).

Так, за даними Польського Інституту публічних справ (опублікованого на сторінці PolskieRadio [42]) за 2015-2017 роки кількість освітніх мігрантів з України зросла в Польщі майже втричі (з 10 тисяч до 35 тисяч 584 осіб).

Відтік українських студентів до Чехії значно поступається потоку до Польщі, першочерговою причиною чого є наявність обов'язкової умови для безкоштовного навчання в Чехії – достатній рівень володіння чеською мовою [20, с. 117].

Приголомшує цифра середнього щорічного відтоку українських абітурієнтів за кордон: за останні п'ятнадцять років в 15,5 % [18, с. 500], це майже 1\5 населення України. Також, згідно із джерелом [43] неофіційна зовнішня еміграція за період 2011-2015 роки стрімко виросла: з 27,6 % у 2011 році до 40,5 % у 2015 році.

Як бачимо, наразі в Україні, в період проведення ООС на сході країни та глибокої соціально-економічної кризи, стрімко зросла еміграція українських студентів за кордон, і на жаль, не лише з метою отримання освітніх послуг, а й з подальшим пошуком можливості працевлаштуватися в країні-отримання освіти, що в свою чергу призводить до трансформації освітньої міграції в трудову, і остання набуває постійного характеру.

Одночасно з цим, виокремлюються і можливі негативні наслідки для країни, зокрема негативний вплив на вікову та освітньо-кваліфікаційну структуру робочого потенціалу, трансформація тимчасової міграції у постійну, остаточна втрата для України мігрантів та їх майбутніх нащадків, негативний вплив на економіку країни (зменшення фінансових надходжень від мігрантів, сповільнення науково-інноваційного розвитку та ін.).

Поряд із несприятливою для України зовнішньою освітньою міграцією також

невтішна інформація і щодо внутрішньої освітньої міграції.

До подій 2014 року на території України було відомо три, так звані територіальні міграційні системи (див. Рисунок 3.1 – Освітні територіальні міграційні системи на території України в період до 2014 року), для кожної з якої було характерне співвідношення місцевих студентів та іногородніх. Як видно із Рисунок 3.1 серед закладів вищої світи регіону, в якому темпи приросту іногородніх студентів більше від загальної кількості студентів, належала і Луганська область, в свою чергу для закладів освіти Донецької області була характерна приблизно однакова кількість іногородній освітніх мігрантів і місцевих студентів, заклади Автономної Республіки Крим відзначалися невисоким попитом у іногородніх освітніх студентів.

Проте, наразі ситуація кардинально змінилася.

Зазначимо, що з початку анексії Криму та збройного конфлікту на сході України з'являється нова категорія громадян – внутрішньо-переміщених осіб (далі - ВПО), яка суттєво вплинула на міграційну ситуацію в Україні, як на зовнішню, так і внутрішню: «внутрішня міграція в Україні, яка могла б бути альтернативою зовнішній міграції, здійснюється поза планами і програмами регіонального розвитку», оскільки посилюються регіональні диспропорції між депресивними, зокрема регіонами здійснення збройного конфлікту, («сіра зона») та найперспективнішими регіонами України [27]. Одним із суттєвих факторів даної ситуації є переміщення ВПО з метою здобуття освіти і подальшим працевлаштуванням та облаштуванням в більш перспективних регіонах країни.

Акцентуємо увагу, що протягом 2004-2013 років рівень внутрішньої міграції молоді з метою отримання освіти виріс на 5,9 % (з 32,1 % в 2003 році до 38 % в 2013 році). Однак, починаючи з 2014 року, в умовах збройного конфлікту на території України, даний показник в період 2014-2015 року сягнув позначки в 39,5 % [20, с. 174]. На підставі означених даних можна констатувати, що в період 2004 -2013 років відбувалося розширення доступу до вищої освіти на території України, і дане розширення не залежало ні від певного типу місцевості, ні від певного регіону України. Проте, такі передумови як анексії Криму та проведення

АТО (нині - ООС) активізували інтенсивність освітньої міграції всередині країни, і за цих обставин відбувається перерозподіл освітніх мігрантів між більш перспективнішими регіонами країни та створенням «сірих зон».

У зв'язку із переміщенням у 2015 році закладів вищої освіти з окупованої території України в інші регіони було зафіксовано найбільший рівень внутрішньої освітньої міграції, спрямований до Вінниччини, який становив 56,9 %. Найбільший потік освітніх мігрантів з різних регіонів України за період 2004-2017 роки було зафіксовано у таких регіонах, як: Вінницька, Житомирська, Харківська та Хмельницька області, в яких рівень іногородніх освітніх мігрантів в загальній кількості студентів області сягав 40 %, найменший же потік внутрішніх освітніх мігрантів, який сягав до 30 % від загальної кількості студентів регіону, був спрямований до Донецької, Запорізької, Кіровоградської та Миколаївської областей [20, с. 174-175].

Відповідно до досліджень, проведених аналітичним центром CEDOS [43], рух абітурієнтів по території України за періоди вступних кампаній 2017-2018 років, чітко сформував три найбільш привабливі напрямки отримання вищої освіти абітурієнтами з інших регіонів України: перша група - м. Київ (частка абітурієнтів з інших областей коливається від 6 % із Закарпатської області до 4 5% з Чернігівської області) – основний напрямок переміщення абітурієнтів; друга група – Львівська область (частка абітурієнтів з інших областей західної України від 11 % до 20 %) та Харківська область (охоплює саме східні та окремі центральні і південні області – від 5 % з Кіровоградської до 45 % з Луганської областей); третя група – Одеська, Дніпропетровська та Чернівецька області (частка абітурієнтів з інших областей коливається від 5 % до 14 %). Якщо ж безпосередньо дослідити рух абітурієнтів зі східних регіонів України (Луганської та Донецької областей), то в 2018 році освітня міграція абітурієнтів з Луганської області до інших регіонів України склала 67 %, з яких 45 % перемістилося на навчання до Харківської області, 11 % – до м. Києва; з Донецької області – 67 %, з них 35 % перемістилося на навчання до Харківської області, 15 % – до м. Києва. У порівнянні з минулим роком в 2018 році освітній міграційних рух

абітурієнтів Луганської та Донецької областей збільшився на 7 % та 6 % відповідно.

Отже, як бачимо одним із гострих потоків міграції для України наразі є освітня міграція.

Доречно згадати, що серед основних чинників росту такого міграційного потоку, як освітня міграція, в Україні є «Приєднання України до Болонського процесу (2005 р.), Революція Гідності (2013 р.), анексія Криму (2014 р.), військові події на Сході України (з 2014 року по теперішній час), Угода про асоціацію між Україною і Європейським Союзом (2014 р.)» [41, с.68], Ці основні події і зумовили активізацію освітньої міграції українців, як на території України, так і за її межами.

Проте, потрібно пам'ятати, що саме з початку анексії Криму та збройного конфлікту в східних областях України суттєво змінилася і освітня міграція, насамперед її напрямки: внутрішній – по регіонах України, зовнішній – перерозподіл між країнами світу. Хоча основною причиною цього і є збройний конфлікт, економічно-соціальна та політична криза в нашій країні, на вирішення яких спрямовані зусилля як внутрішнього уряду, так і міжнародної спільноти, проте наразі потрібно звернути увагу і на правове регулювання питань міграційних потоків українських студентів як в межах території України так і поза неї. Цьому питанню і буде приділена увага подальшого дослідження.

2.2. Освітня міграція в Україні: сутність та правове регулювання

В попередньому підрозділі роботи було з'ясовано, що особливістю освітньої міграції сучасності, за участі України, є по-перше, наявність збройного конфлікту на території України, по-друге, виникнення в результаті збройного конфлікту особливої категорії людей із статусом ВПО чи особи, з окупованої території. Ці

дві умови значно вплинули на стан освітньої міграції, зумовили зміну внутрішньої освітньої міграції шляхом перерозподілу між регіонами України та зовнішньої освітньої міграції – позапланового та неконтрольованого відтоку освітян в напрямку більш розвинутих країн світу з подальшим укоріненням на території іноземної країни – працевлаштування в ній.

Тобто можна констатувати, що на території України з початку збройної агресії Російської Федерації (анексія Криму та військові дії на сході України) [44; 45, ст. 1; 46], яка призвела до появи особливої категорії населення – ВПО, в Україні з'являється і новий тип освітньої міграції – освітня міграція в умовах збройного конфлікту, що, у свою чергу, призвело до виникнення проблеми правового регулювання освітньої міграції саме в умовах збройного конфлікту.

Отже, в черговий раз зауважимо, що наразі в українському законодавстві відсутній спеціальний нормативно-правовий акт, який би регламентував питання освітньої міграції, як внутрішньої, так і зовнішньої. В цьому випадку пропонуємо розглянути правове регулювання освітньої міграції на сучасному її етапі в поєднанні та взаємодії нормативно-правових актів України, що регулюють освітні питання, міграційні питання та міграційно-освітні питання в умовах збройного конфлікту на території України, зокрема за участі ВПО.

Також, зазначимо, що основними національними нормативно-правовими актами, які регулюють освітні питання наразі є:

- безпосередньо Конституція України, ст. 53 якої проголошується право кожного на освіту та право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі [23];

- Закон України «Про освіту», покликаний врегулювати суспільні відносини в сфері освіти всіх учасників цього процесу (права людини на освіту, права та обов'язки фізичних та юридичних осіб, які приймають участь в процесі реалізації конституційно передбачено права кожного на освіту, та визначення компетенції державних органів та органів місцевого самоврядування в даній сфері) [47];

- Закону України «Про вищу освіту», який, насамперед, покликаний встановити основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування

системи вищої освіти, результатом якої є підготовка конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях [32]. Тощо.

Враховуючи національні нормативно-правові акти, що регулюють питання міграції та освітні питання, розглянемо спочатку особливості правового регулювання внутрішньої освітньої міграції на сучасному етапі розвитку України.

2.2.1. Особливості правового забезпечення внутрішньої освітньої міграції

Внутрішнє переміщення населення України, викликане збройною агресією Російської Федерації, потребувало дієвого правового регулювання у всіх сферах суспільного життя. Так, уряд України створює спеціальні інституції – Державне агентство з питань відновлення Донбасу [48] та Державну службу з питань АР [49, 50], які 20.04.2016 року були реорганізовані шляхом злиття у Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та ВПО [51], що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях та тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя [52].

В жовтні 2014 року з'являється спеціальний нормативно-правовий акт – Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [53], який легалізував статус ВПО, та був покликаний встановити гарантії дотримання конституційно встановлених прав, свобод та законних інтересів ВПО, зокрема забезпечення права на освіту. Так, згідно із означеним законом статус ВПО можуть набути громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце

проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [53, ст. 1].

Особлива категорія громадян зі статусом ВПО, як вже не однократно зазначалося, суттєво впливаючи на міграційну ситуацію в Україні, потребувала дієвого механізму правового регулювання всіх сфер, зокрема освіти.

В цей період український уряд консолідував всі наявні на той час правові аспекти регулювання суспільних відносин за участі ВПО, з подальшим їх втіленням у національне законодавство.

Не залишилися без уваги принципи ООН з питань внутрішньо переміщених осіб, відповідно до яких ВПО гарантується право на освіту, для реалізації якого повинні докладатися зусилля відповідних органів влади, зокрема шляхом забезпечення всебічної та рівноправної участі в освітніх програмах, доступу до освітніх установ та установ для професійної підготовки (принцип 23) [54, с. 22]. Зосередження відбулося і на рекомендаціях ООН, в яких зазначено, що з метою підтримки освітнього процесу мігрантів та переміщених осіб і забезпечення міжнародного законодавства з освітнього питання потрібно захистити право на освіту ВПО, визначити та запланувати їх потребу в освіті на національному рівні; чітко відображати питання міграції та переміщених осіб в освітній практиці з метою боротьби із упередженнями; задовольнити освітні потреби мігрантів та ВПО в межах гуманітарної допомоги тощо [55].

Враховуючи норми міжнародного законодавства у сфері освіти, беручи до уваги означені принципи ООН та рекомендації цієї організації з питань, що є актуальними для України в умовах збройного конфлікту, український законодавець врахував право ВПО на освіту, розробивши низку правових актів, в яких передбачив різні аспекти та складові освітнього процесу ВПО, і як наслідок зробив перші спроби врегулювати питання внутрішньої освітньої міграції.

Так, з прийняттям Кабінетом Міністрів України Постанови «Про облік внутрішньо переміщених осіб» була передбачена можливість отримання довідки

ВПО студентами з тимчасово окупованої території у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим і м. Севастополі, населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення, з метою реалізації студентами права на освіту на території України [56]. Необхідним було і закріплення гарантії права ВПО на продовження здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України за рахунок коштів державного бюджету або інших джерел фінансування [53, ч. 9 ст. 7]. Згідно із Комплексною державною програмою щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року (її планом заходів) проголошувалося створення сприятливих умов для життєдіяльності переселених громадян, зокрема шляхом вільного та безперешкодного доступу переселених громадян до безкоштовних освітніх послуг. При цьому даний захід покладався на Міністерство освіти і науки України та обласні і Київську міську держадміністрації та не мав обмеженого строку виконання – постійно [57].

З метою здобуття професійно-технічної, фахової передвищої та вищої освіти у державних або комунальних навчальних закладах ВПО та дітьми, що проживають в населених пунктах на лінії зіткнення, український законодавець визначив механізм надання державної цільової підтримки для цього та окреслив зміст цієї підтримки. Так, зокрема дітям, зареєстрованим як ВПО, у тому числі дітям, які навчаються за денною формою навчання у вищих навчальних закладах, – до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років, держава забезпечує державну цільову підтримку для здобуття вищої освіти у державних та комунальних навчальних закладах.

При цьому, державна цільова підтримка для здобуття освіти ВПО надається у вигляді:

- 1) повної оплати навчання для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти за певним освітньо-кваліфікаційним рівнем

(рівнем вищої освіти) за рахунок коштів загального фонду державного або місцевих бюджетів – у разі зарахування на місця державного (регіонального) замовлення відповідно до умов та правил прийому (з урахуванням квот, установлених відповідно до законодавства);

2) часткової оплати навчання шляхом надання пільгових довгострокових кредитів для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти особам, зарахованим на навчання за рахунок коштів фізичних і юридичних осіб;

3) першочергового переведення здобувачів освіти, зарахованих відповідно до умов та правил прийому на навчання на підставі угод, укладених з фізичною або юридичною особою, на навчання на місцях державного (регіонального) замовлення у державних або комунальних закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, що одержані за рахунок перерозподілу закладом професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти або відповідним державним замовником наявних обсягів державного (регіонального) замовлення;

4) соціальної стипендії для осіб, які навчаються за державним або регіональним замовленням за денною формою навчання;

5) безоплатного забезпечення підручниками - за рахунок бібліотечного фонду відповідного закладу освіти;

6) безоплатного доступу до Інтернету, систем баз даних у державних та комунальних закладах освіти;

7) підтримка на проживання в учнівських та студентських гуртожитках особам, які навчаються за денною формою навчання, надається у вигляді:

а) безоплатного проживання в учнівських гуртожитках - для учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти;

б) проживання у студентських гуртожитках з пільговою оплатою у розмірі, визначеному закладом фахової передвищої або вищої освіти в установленому законодавством порядку, але не більш як 50 відсотків граничного розміру плати за проживання у студентських гуртожитках відповідного типу закладу освіти – для

студентів закладів фахової передвищої або вищої освіти, курсантів невійськових закладів фахової передвищої або вищої освіти за умови, що такі особи не отримують допомогу відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 505 «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» [32, ч. 17 ст. 44; 58].

Право на освіту ВПО також було проголошено українським законодавцем і в Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року, відповідно до якої, окрім означеної вище державної цільової підтримки для здобуття освіти ВПО, було закріплено також розроблення державної підтримки програм інтернет-освіти (через дистанційні модулі) та процедури сертифікації даної освіти [59]. Одночасно з цим український законодавець передбачив в заходах з реалізації означеної Стратегії запровадження механізму здобуття дистанційної освіти (дистанційного навчання) для осіб, які постійно проживають на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим і м. Севастополі, зокрема шляхом створення відповідної інформаційної бази он-лайн (підручників, матеріалів, взаємодії з викладачами тощо) і можливість здобути такими особами освіти за екстернатною формою навчання [60, п. 13, п.14]. З метою урегулювання діючих нормативно-правових актів з новоприйнятими оперативно були внесені зміни до Положення про дистанційне навчання, згідно з п. 2.4. якого наразі дистанційне навчання може бути організовано і для вихованців, які з таких причин, як воєнний конфлікт, проживання на тимчасово окупованій території України або у населених пунктах, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження [61].

З метою реалізації права ВПО на освіту [23, ст. 53; 32, ст. 4; 47, ст. 3; 53, ст. 7; 62, ст. 7] та спрощення процедури цього український законодавець легалізував при вступній кампанії 2018 року проходження вступних випробувань ВПО у формі вступних іспитів (замість зовнішнього незалежного оцінювання) до

уповноважених закладів вищої освіти, розташованих на території Запорізької, Миколаївської, Одеської та Херсонської областей, в межах квот-1, квот-2 – максимального обсягу державного замовлення в уповноважених закладах вищої освіти, що використовується для прийому вступників, які мають право на вступ на основі вступних іспитів (осіб, що проживають на тимчасово окупованій території) [32, ст. 44; 63].

Серед дієвих механізмів врегулювання освітніх міграційних потоків ВПО та жителів тимчасово окупованої території України стало створення у 2016 році на базі вищих навчальних закладів спільно із загальноосвітніми навчальними закладами комунальної форми власності спеціальних освітніх центрів «ДОНБАС-УКРАЇНА» та «КРИМ-УКРАЇНА». Основним завданням цих центрів стало супровід і допомога абітурієнтам, що проживають на території, непідконтрольній Україні, в отриманні атестата про повну загальну середню освіту та вступі до закладу вищої освіти згідно із переліком вищих навчальних закладів, що розташовані на території Луганської та Донецької областей, де здійснюють свої повноваження обласні військово-цивільні адміністрації, та згідно із переліком вищих навчальних закладів, які було евакуйовано з території проведення антитерористичної операції (на період її проведення) [64, 65].

Зазначимо, що на базі освітнього центру «Донбас-Україна» абітурієнти із території проведення антитерористичної операції (на період її проведення), території здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях (на період їх здійснення), території населених пунктів на лінії зіткнення можуть:

- пройти річне оцінювання та державну підсумкову атестацію, отримати атестат;
- подати документи для здобуття вищої освіти на конкурсній основі за результатами вступних випробувань;
- скласти іспити та вступити до вищого навчального закладу, при якому функціонує той чи інший освітній центр «Донбас-Україна».

Зауважимо, що під час ознайомлення з питаннями освітньої міграції, що стосуються функціонування освітнього центру «ДОНБАС-УКРАЇНА» при Східноукраїнському національному університеті ім. В. Даля (далі – СНУ ім. В.Даля), було зібрано дані стосовно вступних кампаній 2018-2019 років. Згідно із цими даними протягом вступної кампанії 2018 року до центру звернулося 330 осіб, з яких 181 особа вступили до вищого навчального закладу. Вступники 2018 року серед всіх вищих навчальних закладів, при яких створені та функціонують освітні центри «Донбас-Україна», на другому місці надали пріоритет навчатися саме у СНУ ім. В.Даля, після Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка [66]. Під час вступної кампанії 2019 року ситуація дещо змінилася, так ТОП вишів, куди найбільше вступили через освітній центр «Донбас-Україна», за результатами вступної кампанії 2019 року очолює СНУ ім. В.Даля – 177 осіб [67].

На підставі означеного про освітні центри «Донбас-Україна», можна констатувати дієвість їх функціонування, як ефективного «провідника» внутрішньої освітньої міграції ВПО та жителів тимчасово окупованих територій України.

Як вже зазначалося вище, український законодавець передбачив певний перелік державної цільової допомоги ВПО з метою реалізації останніми права на освіту. Так, однією із складових державної цільової підтримки для здобуття професійно-технічної та вищої освіти, зокрема і такій категорії, як дітям, зареєстрованим як ВПО, було надання в установленому законодавством порядку пільгових довгострокових кредитів [58, п. 4]. З метою реалізації даної норми влітку 2018 року був розроблений механізм надання пільгового довгострокового кредиту, який набув чинності 01.01.2019 року [68].

При цьому до 17.07.2019 року відповідно до п. 11 Порядку пільгового кредитування для здобуття професійно-технічної та вищої освіти, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 29.08.2018 року № 673, перевагу на здобуття пільгового кредитування на навчання за рівних умов мали і ВПО, займаючи 4 чергу [68]. Проте, вже після прийняття Кабінетом Міністрів України

Постанови від 17.07.2019 року № 686, ВПО змістилися у 9 чергу переваг під час прийняття рішення щодо пільгового кредитування за інших рівних умов. Одночасно з цим законодавець передбачив в означеній черзі ще одного учасника внутрішньої освітньої міграції в умовах збройного конфлікту – дітей, які проживають у населених пунктах на лінії зіткнення, та осіб, які були віднесені до таких дітей після досягнення ними 18 років, - до закінчення такими громадянами навчання у навчальному закладі, але не довше ніж до досягнення ними 23 років [69].

Зауважимо, що приділити особливу увагу зменшенню чи повній ліквідації перешкод в отриманні освіти особами з території, які постраждали від конфлікту, призиває і ООН в Рамковій програмі партнерства між Урядом України та Організацією Об'єднаних Націй на 2018-2022 роки, зокрема через «підвищення якості освіти шляхом інтеграції у програми формальної та неформальної освіти», а також через усунення проявів дискримінації, відчуження, стигматизації ВПО шляхом «розширення співпраці між навчальними закладами, місцевими органами влади та громадянським суспільством» [70, с. 38].

Розглянувши нормативно-правові акти, що в тій чи іншій мірі регулюють освітній напрямок внутрішньої освітньої міграції на сучасному її етапі, приділимо увагу також і законодавству, яке торкнулось питань саме міграційної складової освітньої міграції.

Зауважимо, що в Концепції державної міграційної політики [26], яка наразі є чинною та реалізується, основний акцент українського уряду робиться на правовому врегулюванні безпосередньо зовнішньої та внутрішньої трудової міграції, як одному із стратегічних напрямів реалізації державної міграційної політики країни взагалі, оскільки спостерігається неконтрольований відтік працездатного населення України за кордон. На жаль, в даній Концепції нічого не говориться про освітню міграцію, яка наразі має характер трансформації в трудову міграцію, основною особливістю якої є постійний характер.

Одночасно з цим, в іншому документі, який стосується також міграційної політики України взагалі – Стратегії державної міграційної політики України на

період до 2025 року [27], визнається вплив на міграційну ситуацію в країні, зокрема і освітню – складову міграційної політики, такої категорії громадян, як ВПО з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції (наразі ООС). Це можна вважати дуже позитивним моментом, однак, як і в попередньому нормативному акті в Стратегії нічого не зазначено щодо можливих напрямків та механізмів вирішення ситуації, що склалася. Український законодавець лише зазначає, що зважаючи на специфіку проблематики внутрішньо переміщених осіб, це питання потребує окремого правового врегулювання [27].

В певній мірі питання внутрішньої міграції ВПО, зокрема з метою отримання освіти, як вже зазначалося вище, розглянуті в Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року, адже насамперед розробивши даний акт український законодавець намагався розв'язати державну проблему внутрішнього переміщення громадян України та його наслідків, зокрема приймаючих територіальних громад, створення ефективних інструментів державного управління, задоволення нагальних та постійних потреб внутрішньо переміщених осіб [59].

Підсумовуючи наведене вище правове регулювання внутрішньої освітньої міграції на сучасному етапі її розвитку, зазначимо, що український законодавець оперативно відреагував на появу в 2014 році і по теперішній час особливої категорії людей, які суттєво вплинули на внутрішню освітню міграцію країни, на появу ВПО. У зв'язку з чим чинне законодавство поповнилося низкою нормативно-правових актів, які були покликані врегулювати питання реалізації гарантованого Конституцією України права на освіту в умовах збройного конфлікту на території України, і як наслідок процесу внутрішньої освітньої міграції ВПО. Профільного нормативного акту щодо регламентації внутрішньої освітньої міграції не було розроблено як за мирних часів, так і після подій 2014 року. Аналіз означених в даному підрозділі роботи нормативно-правових актів з досліджуваного питання буде проведено в підрозділі 2.3. роботи шляхом

оцінки їх дієвості та повноти врегулювання всіх аспектів освітньої міграції.

2.2.2. Особливості правового забезпечення зовнішньої освітньої міграції

За відсутності спеціального нормативно-правового акту, який би регулював правовідносини в сфері зовнішньої освітньої міграції, спостерігаємо, що український законодавець передбачив в Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року просування програм освітнього обміну, зокрема за межі території України, через реалізацію права на академічну мобільність [27].

Нагадаємо, що академічна мобільність є інституційною формою освітньої міграції, під якою український законодавець визначає можливість (право) вітчизняних учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність у вищих навчальних закладах (наукових установах), які розміщені в межах території України чи поза її межами [32, п. 2 ч. 1 ст. 1]. Тобто, академічна мобільність передбачає фактичне переміщення учасника освітнього процесу за межі території країни (регіону) проживання з метою досягнення очікуваного результату: навчання, здійснення наукової діяльності та ін.

Одночасно з цим, академічна мобільність проявляється в двох формах в залежності від місця реалізації права на неї: внутрішню та міжнародну. Остання форма академічної мобільності може бути безпосереднім проявом зовнішньої освітньої міграції в такій редакції: академічна мобільність, право на яку реалізується вітчизняними учасниками освітнього процесу у вищих навчальних закладах (наукових установах) - партнерах поза межами України [33, абз.3 п. 5].

Міжнародна співпраця України в сфері освіти, зокрема і міжнародної академічної мобільності, здійснюються на підставі укладення договорів на академічну мобільність.

Наразі український законодавець намагається поліпшити умови навчання українських освітян, які емігрують з метою реалізації права на освіту за межі України. Так, зокрема в Положенні про порядок реалізації права на академічну мобільність передбачено:

- надання права усім учасникам освітнього процесу на участь у програмах академічної мобільності;
- конкретне визначення видів та форм академічної мобільності;
- проголошення принципу перезарахування отриманих кредитів на основі Європейської кредитно-трансферної системи шляхом порівняння змісту навчальних програм, а не назв курсів;
- збереження місця навчання і стипендії для студентів та місця роботи для працівників вищих навчальних закладів, які беруть участь у програмах академічної мобільності [33].

Основною ціллю поліпшення умов навчання українських освітніх мігрантів за кордоном є стимулювання освітян після отримання іноземних освітніх послуг застосувати їх на території батьківщини, а не укорінюватися на території країни-здобуття освіти.

Наразі відомо, що і зовнішня освітня міграція поруч із внутрішньою освітньою міграцією характеризується неконтрольованістю та позаплановістю, і як наслідок має характер трансформації в постійну. З метою уникнення цього український уряд намагається легалізувати співробітництво з різними країнами світу в сфері освіти шляхом укладення різноманітних договорів та угод в сфері освіти і стипендійних можливостей.

Так, на сьогодні між Україною і близько 25 країнами світу (Латвійською Республікою, Турецькою Республікою, Китайською Народною Республікою, Республікою Куба, Грецькою Республікою, Республікою Екваторіальна Гвінея, Республікою Польща, Республікою Чехія тощо) укладені такі договори та угоди [71]. Деякі з означених договорів та угод були укладені в період збройного конфлікту на території України, що свідчить про подальше розширення арени міжнародної співпраці України з країнами світу в сфері освіти та прагненням

українського уряду надати можливість українським освітнім мігрантам отримати освітні послуги за кордоном, зокрема і ВПО, з подальшим поверненням на батьківщину.

Розглянемо декілька таких угод, що були укладені Україною в останні роки.

Так, в ст. 5 Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Кіпр про співробітництво у сфері вищої освіти зазначається, що дані країни надають можливість своїм громадянам здобувати освіту у вищих навчальних закладах іншої країни – сторони Угоди за умови оплати навчання згідно з їх національним законодавством [72]. Тобто в даній умові Угоди вбачається певне правове регулювання зовнішньої освітньої міграції українських мігрантів, адже освітнім мігрантам надається можливість здобути певний рівень освіти у вищих навчальних закладах Республіки Кіпр за умови оплати навчання таким мігрантом. Але, наявність даної Угоди є в певній мірі лише «квитком» до можливості українським студентом реалізувати своє право на освіту в Республіці Кіпр без наявності яких-небудь пільг на це. Дана норма знаходить своє закріплення і в Меморандумі про співробітництво у сфері вищої освіти між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти і зайнятості Республіки Мальта [73]. Одночасно з цим українська та мальтійська сторони проголошують співробітництво в сфері вищої освіти, зокрема шляхом встановлення та розвитку співробітництва між навчальними закладами держав, складовою якого і є міграційні рухи національних студентів до вищих навчальних закладів іноземної країни з метою отримання освітніх послуг [73, п. с) ст. 1]. Однак, ніде не зазначено, на якій основі (постійній чи короткостроковій) здійснюється це співробітництво щодо одного здобувача освітнього процесу, лише зазначається, що відповідно до законодавства країни – сторони Меморандуму. Більш деталізоване співробітництво в сфері вищої освіти щодо зовнішньої освітньої міграції знаходить своє закріплення, зокрема в Угоді між Урядом України та Урядом Латвійської Республіки про співробітництво в сфері освіти, науки, молоді та спорту, в якій зазначається, що між закладами освіти даних країн в тому числі здійснюється співробітництво і обмін академічними і науковими співробітниками,

експертами, фахівцями і студентами, при цьому іноземна країна надає щорічно стипендії для навчання у державних вищих закладах освіти [74, п. с) ст. 1; ст. 5]. Як бачимо, в останній Угоді є більш сприятливі умови з метою здобуття освіти за кордоном – фінансування навчання у вигляді стипендії. Зрозуміло, що потрібно пройти певну процедуру з метою отримання цієї стипендії, однак обдарована молодь має шанс отримати ці кошти на навчання і реалізувати своє право на освіту шляхом зовнішньої освітньої міграції до іноземної країни.

До основних вимог, що висуваються Латвійською Республікою до українських освітніх мігрантів є:

- наявність високої академічної успішності і вмотивованості;
- наявність у студента хоча б одного року навчання у вищому навчальному закладі країни проживання (громадянства) чи закінчення одного курсу в Латвії (для бакалаврів, які прагнуть здобути магістерський рівень в іноземній країні є наявність диплому бакалавра, отриманого в Україні);
- подання повного пакету документів заявника-студента тощо.

Потрібно підкреслити, що відповідно до законодавства Латвії стипендія на навчання надається лише на один рік, проте студент-іноземець має право двічі подавати заяву на означену стипендію. Одночасно з цим, за умов подання заяви на навчання за певними напрямками, зокрема на латвійську філологію, латвійську літературу, латвійську культуру та латвійську історію, студент може отримати стипендію відразу на два академічні роки [75, 76].

Отже, на прикладі, Латвійської Республіки бачимо, що українському освітньому мігранту можна за певних обставин та умов отримати освіту за кордоном, і в цьому випадку зовнішня освітня міграція буде носити здебільшого характер тимчасової, контрольованої та планової.

Звернемо увагу, що в останній, підписаній в 2019 році Україною угоди про співробітництво у сфері вищої освіти – Угоди між Міністерством освіти і науки України та Міністерством вищої освіти і наукових досліджень Туніської Республіки про співробітництво у сфері вищої освіти і наукових досліджень, уточнено, що освітній мігрант може отримати державну стипендію на здобуття

безпосередньо магістерського рівня освіти (чи докторського) на підставах та за умов, визначених в національному законодавстві країни, яка виділяє стипендію [77, ст. 4].

Таким чином, можна відзначити, що Україна активно приймає участь у міжнародному співробітництві в сфері освіти, зокрема із питань академічної мобільності студентів, як інституційної форми зовнішньої освітньої міграції, з метою контролю за цим процесом та надання зовнішній освітній міграції плановості.

Зазначимо, що зовнішня освітня міграція функціонує не тільки на базі норм певних нормативно-правових актів національного та іноземного, а подекуди і міжнародного законодавства, але й ще на підставі різного роду проектів, програм, грантів тощо, широке застосування яких помічається і в роки наявності збройного конфлікту на території України.

Під час дослідження сутності та правового регулювання зовнішньої освітньої міграції України потрібно звернути увагу й на такий різновид міжнародного співробітництва в сфері освіти (міжнародні освітні проекти) як Програми міжнародної співпраці, зокрема Програма Еразмус+.

Програма Еразмус+ - це «програма Європейського Союзу на період 2014-2020 рр., що підтримує проекти співпраці, партнерства, заходи і мобільність у сфері освіти, професійної підготовки, молоді та спорту» [78]. Україна виступає однією з країн-партнерів (Programme Countries) даної Програми. Зауважимо, що Україна виступає країною регіону Східного Партнерства (EaP Region 2).

Зазначимо, що серед напрямків міжнародної діяльності Програми Еразмус+ можна виділити два основних напрями, які безпосередньо пов'язані із питаннями зовнішньої освітньої міграції, програми академічної мобільності.

Першим напрямком є проекти міжнародної кредитної мобільності (академічна мобільність за обміном працівників і студентів закладів вищої освіти), при цьому означена мобільність реалізується на базі міжінституційних угод: грантів на навчання та практику студентів чи викладання, стажування, підвищення кваліфікації працівників. Міжнародна кредитна мобільність за

означеною Програмою являє собою короткострокові програми обміну, зокрема для студентів (тривалість навчання студентів (українських (молодших) бакалаврів, магістрів, аспірантів, докторантів) складає 3-12 місяців, а тривалість проходження практики студентами – 2-12 місяців) [78].

Другим напрямом академічної мобільності Програми Еразмус+, в якому може приймати участь Україна, є реалізація спільних магістерських програм Еразмус Мундус: як шляхом прийняття участі в створенні спільних програм для магістрів, так і шляхом здобуття індивідуальних стипендій для навчання в магістратурі й грантів на викладання [79].

Тобто, як видно із наведеної інформації вище, Україна в рамках Програми Еразмус+ в сфері зовнішньої освітньої міграції може прийняти участь або в програмах короткострокового обміну студентами між вищими навчальними закладами країн Європейського Союзу, або в програмах здобуття стипендій для навчання в магістратурі в іноземному закладі освіти в рамках Європейського Союзу.

Потрібно звернути увагу, що Україна активно приймала участь в даній Програмі і за часів збройного конфлікту на сході України, і за наявності такої особливої категорії населення як ВПО. Відповідно до статистичних даних національного офісу Програми Еразмус+ в Україні в рамках цієї Програми Європейського Союзу за період 2014-2019 років за напрямом академічної мобільності відбувся обмін студентами та співробітниками вищих навчальних закладів (українськими в напрямку країн Європейського Союзу) у кількості 9 056 чоловік, а з країн Європейського Союзу в напрямку України – 3 995 чоловік. За означений період було отримано 246 стипендії на здобуття певного освітнього рівня: 232 стипендії – для магістерського курсу, 14 стипендій – докторський курс [80].

Отже, можна констатувати, що наразі для України в сфері зовнішньої освітньої міграції Програма Європейського Союзу Еразмус+ є дієвим механізмом, який надає можливість українським освітнім мігрантам не тільки отримати певні освітні послуги в розвинутих країнах Європейського Союзу, а наблизитися до

єдиної системи вищої освіти Європейського Союзу, особливо в період інтеграції в напрямку Європейського Союзу. Це наближення надасть змогу в перспективі підвищити якість освіти у закладах вищої освіти України, вивести її на європейський рівень, тим самим призупинити відтік освітніх мігрантів за кордон на постійній основі.

Ще одним механізмом врегулювання питань зовнішньої освітньої міграції є різноманітні гранти в сфері освіти, зокрема і спрямовані на участь в освітньому процесі і ВПО.

Так, зокрема з появою ВПО на території України розпочалася нова програма, яка спрямована на підтримку ВПО та осіб, що є постраждалими в результаті збройного конфлікту на території України, організована Данською Радою у справах Біженців (Danish Refugee Council) за фінансової підтримки Швейцарської агенції розвитку та співробітництва (Swiss Agency for Development and Cooperation/ SDC) і Департаменту Міжнародного Розвитку Великобританії (Department for International Development / DFID) [81]. Означена програма спрямована на підвищення конкурентоспроможності ВПО та осіб, постраждалих внаслідок конфлікту на сході України, на національному ринку праці та стабілізації життєвого рівня даних осіб шляхом надання їм можливості отримати професійну освіту через фінансування оплати за неї. Хоча дана програма спрямована на надання допомоги в освітній сфері лише певній кількості осіб (ВПО та осіб, постраждалих внаслідок збройного конфлікту на території України), проте, потрібно відзначити її позитивність, яка полягає не тільки в отриманні особою освіти, а здебільшого в подальшому працевлаштуванні таких осіб на території власної країни, що в свою чергу знижує ймовірність міграції даної особи за кордон в пошуках роботи та підвищення свого соціального рівня життя.

Також, поряд з означеною програмою у сфері освіти, в період з початку збройного конфлікту на території України активно працювали міжнародні фонди та фінансові організації, які надавали гранти та кредитні кошти на отримання освіти за кордоном, тим самим активно впливали на зовнішню освітню міграцію

українських освітян.

Серед таких грантів та програм можна виокремити наступні:

1) Стипендії DAAD (Німецька служба академічних обмінів) для студентів, аспірантів, науковців – програма спрямована на отримання стипендії шляхом прийняття участі у конкурсному відборі з метою здобуття різного роду освітніх послуг у провідних вищих навчальних закладах Німеччини.

2) Магістерська програма від Міжнародного Вишеградського фонду, спрямована на отримання стипендії на здобуття рівня магістра у одному із чотирьох провідних університетів Центральної Європи (на 2014-2015 рік було виділено 19 стипендій, розмір кожної з яких для громадян Східної Європи, зокрема і України, складав 8 тис. євро). Здобутком студентів, які приймають участь в даній програмі є, насамперед поглиблення знань про сучасні напрямки міжнародних відносин та європейської інтеграції, а також отримання знань про найновіші досягнення в галузі міжнародного права, економіки, політології і європейської культури.

3) Fulbright Graduate Student Program - програма на здобуття ступеня магістра шляхом навчання в американських університетах протягом від одного до двох років, розрахована на студентів, що навчаються на останніх курсах та для випускників університетів.

4) Післядипломна освіта в США (graduate studies), яка характеризується насамперед поєднанням навчання з індивідуальною дослідницькою працею. Тобто, здобуваючи грант на реалізацію післядипломної освіти в США, освітній мігрант не тільки може підвищити свій освітній рівень, але й паралельно зануритися у науково-дослідницьку роботу, результати якої можуть бути втілені на батьківщині.

5) Гранти для навчання в магістратурі Бернського університету (Швейцарія) – програма на здобуття ступеня магістра шляхом навчання в швейцарських університетах, розрахована на студентів-старшокурсників та на випускників університетів.

6) Гранти Міжнародного стипендіального фонду Хоньо (Honjo International

Scholarship Foundation): призначаються студентам для отримання магістерського чи аспірантського ступенів в японських університетах. Здебільшого, за результатами конкурсного відбору за означеним грантом навчаються від 15 до 20 студентів протягом одного навчального року.

7) Стипендії Ванье (Vanier Canada Graduate Scholarships - Vanier CGS), засновані канадським Урядом, являють собою програму післядипломного навчання у гуманітарних, соціальних, природничих, технічних науках і медицині, яка розрахована на успішну молодь – дипломованих фахівців. Тошо [82].

Отже, розглянувши правове регулювання зовнішньої освітньої міграції на її сучасному етапі розвитку, констатуємо, що цей вид освітньої міграції знаходить своє законодавче закріплення у формі академічної мобільності. Україна активно співпрацює з різними країнами світу щодо обміну студентами з метою отримання ними освітніх послуг за кордоном шляхом підписання різного роду міжнародних документів – договорів, угод, меморандумів про співробітництво в сфері освіти, відповідно до яких українським освітнім мігрантам надаються конкретні стипендії для здобуття освіти поза межами території проживання. Одночасно з цим, Україна є учасником низки міжнародних освітніх програм, на підставі яких також реалізується зовнішня освітня міграція, зокрема і ВПО. Українські освітяни мають право отримати іноземну освіту шляхом прийняття участі в різних грантах (отримання стипендій на навчання).

Одночасно з цим зазначимо, що питання правового регулювання за національним законодавством внутрішньої і зовнішньої освітньої міграції на предмет його наявності, якості нормативно-правових актів, які регулюють означені питання, дієвості механізмів реалізації освітньої міграції детальніше буде проаналізовано та досліджено в наступному підрозділі роботи.

2.3. Недосконалість правового забезпечення процесу освітньої міграції на Україні в умовах сучасності

Дослідивши особливості правового регулювання освітньої міграції за національним законодавством України в умовах збройного конфлікту на території України та наявності особливої категорії населення в результаті цього – ВПО, констатуємо насамперед відсутність спеціального нормативно-правового акту, який би регламентував питання, пов'язані з освітньою міграцією: легалізував би понятійний апарат освітньої міграції, зокрема дефініцій «освітня міграція», «освітня міграція в умовах збройного конфлікту»; окреслив би принципи освітньої міграції, її види та форми, механізм реалізації тощо.

Окрім відсутності профільного законодавчого акту, який би регулював правовідносини, пов'язані із освітньою міграцією, спостерігаємо і відсутність закріплення правового регулювання освітніх міграційних процесів і в законодавчих актах, що регламентують міграційну політику країни взагалі. Так, ані в Концепції державної міграційної політики [26], ані в Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року [27], ані в інших нормативно-правових актах немає правого регулювання освітньої міграції в жодній з її форм.

Проте, потрібно звернути увагу на такий стратегічний напрямок реалізації державної міграційної політики України як стимулювання мігрантів до раціонального територіального розміщення з урахуванням соціально-економічної та демографічної ситуації в регіонах [26]. Цей напрямок можна інтерпретувати і до освітньої міграції, особливо до внутрішньої, оскільки в умовах збройного конфлікту перерозподіл освітніх мігрантів між регіонами України відбувається хаотично, і здебільшого спрямований в напрямку більш розвинутих адміністративно-територіальних одиниць України, залишаючи деякі регіони «сірими зонами». З врахуванням означеної інтерпретації, можна відмітити наявність проблеми, визначення цієї проблеми українським урядом та спроби до

врегулювання її (визначення напрямків реалізації міграційної політики України).

Одночасно з цим, в Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року визнається суттєвий вплив ВПО на міграційну політику країни в цілому, та такої її складової як освітня міграція. Проте, в цій Стратегії, як і в попередньому нормативному акті нічого не зазначено щодо можливих напрямків та механізмів вирішення ситуації, що склалася. Український законодавець лише зауважує, що зважаючи на специфіку проблематики ВПО, питання міграції ВПО, зокрема освітньої міграції, потребує окремого правового врегулювання [27]. Однак, при виявленні та проголошенні даної проблеми український законодавець не в повній мірі законодавчо вирішив дане питання. В Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року [59] акцент робиться лише на внутрішнє переміщення ВПО, не беручи до уваги такий напрямок міграційних рухів, зокрема і освітніх, як зовнішня міграція. Одночасно із цим, в Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року відсутнє бланкетне посилення на Стратегію інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року.

Тобто, можна з упевненістю сказати, що норма Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року щодо потреби окремого правового врегулювання міграційної ситуації з урахуванням ВПО має характер, наближений до декларативного

Наразі, вступ до вищих закладів освіти через освітні центри «ДОНБАС-УКРАЇНА» має деякі особливості: обмежений час роботи освітніх центрів (в період вступної кампанії); територіальна обмеженість вузів [54]. З однієї сторони, вбачається застосування необхідного правового державного важеля щодо можливості пропорційного розподілу освітніх мігрантів – жителів тимчасово окупованої території країни в умовах збройного конфлікту по всій території України, але, з іншої, потрібно завжди дотримуватися збалансованості правової основи, яка б не спотворювала сутність основної мети застосування цього важеля

та не переміщалася в площину ознак дискримінації. Так, відповідно до профільного законодавчого акту, який регламентує освітні питання, Закону України «Про вищу освіту», український законодавець також визначає певний територіальний простір особливих умов прийому на навчання до закладів вищої освіти, розташованих на території Запорізької, Миколаївської, Одеської та Херсонської областей, для осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія, за умови отримання цими особами документу про загальну середню освіту, вступу на конкурсній основі за результатами вступних випробувань у межах квот прийому до закладів вищої освіти України [32, абз. 3 ч. 3 ст. 44].

Міністерство освіти і науки України 07.12.2018 року запропонувало до громадського обговорення проект Закону України «Про внесення змін та доповнень до Закону України «Про вищу освіту» (щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти) [83], відповідно до якого пропонується усунення правової невизначеності абз. 3 ч. 3 ст. 44 даного Закону, а саме окреслення території надання «пільгових» умов для жителів тимчасово окупованих територій України та конкретизації закладів вищої освіти як «...прийом на навчання до одного з уповноважених закладів вищої освіти, розташованих на території інших регіонів України, у тому числі на території Запорізької, Миколаївської, Одеської та Херсонської областей...». Але при цьому всьому питання обмеженості певного кола вузів, які уповноважені надати особливі умови вступу в межах наявних квот такій аудиторії здобувачів вищої освіти, як жителі тимчасово окупованої території та ВПО, залишається актуальним.

Цілком погоджуємося із думкою, викладеною у Звіті про громадське обговорення даного законопроекту, наданої Київським національним економічним університетом імені Вадима Гетьмана, що у разі запровадження «уповноважених закладів вищої освіти» виникає порушення ч. 4 ст. 27 Закону України «Про вищу освіту» [84]. Адже заклади вищої освіти державної, комунальної та приватної форми власності мають рівні права у провадженні освітньої, наукової та інших видів діяльності [32], а у разі окреслення певного кола вузів відбувається обмеження певних закладів освіти, які уповноважені

надати особливі умови вступу в межах наявних квот ВПО.

Також, український законодавець проголошує створення та забезпечення рівних умов доступу, зокрема і до вищої освіти [32, п. 4) ч. 3 ст. 3]. Натомість, правове визначення дефініції «рівні умови доступу до освіти» відсутнє, лише зазначено, що право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак [47, ч.2 ст. 3]. Одночасно з цим, з метою забезпечення права осіб саме на рівний доступ до освіти в Україні запроваджено та застосовується зовнішнє незалежне оцінювання (далі – ЗНО). Під ЗНО потрібно розуміти оцінювання результатів навчання, здобутих на певному освітньому рівні, яке здійснюється спеціально уповноваженою державою установою [32, ч. 1 ст. 45; 47, ч. 1 ст. 47]. Тобто, проходження ЗНО є обов'язковою умовою забезпечення рівного доступу до освіти. Рівні умови доступу до освіти визнаються і для ВПО. Так в принципах Пін'єру (принцип 1) проголошується рівноправ'я ВПО на отримання всіх прав, передбачених міжнародним та національним законодавством, тобто і права на освіту [54], а в Рамковій програмі партнерства між Урядом України та Організацією Об'єднаних Націй на 2018-2022 роки проголошується усунення, зокрема проблеми дискримінації ВПО під час отримання ними освітніх послуг [70]. Тобто на підставі означеного вбачається, що за загальними правилами, саме з урахуванням рівних умов доступу до освітніх послуг для ВПО, повинні бути створені належні умови з метою проходження ними ЗНО з метою вступу до закладів вищої освіти. Натомість жителі тимчасово окупованих територій та ВПО мають особливі умови вступу до закладів вищої освіти, зокрема шляхом прийому для здобуття вищої освіти на конкурсних засадах за результатами вступних випробувань до певного кола закладів вищої освіти, як альтернативи ЗНО [64]. Саме створення цих особливих умов, в обхід ЗНО, як передумови рівного доступу до освіти, відсутність легалізації поняття «рівні умови доступу до освіти», може стати причиною назрівання соціальної

агресії до здобувачів освіти з особливими умовами вступу, в т.ч. ВПО та жителів з тимчасово окупованих територій, що доволі часто і спостерігається.

Зауважимо, що наразі до другого читання допущено Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти, зареєстрованого 22.10.2019 року під № 2299, в якому, зокрема пропонується внести зміни до абз. 3 ч. 3 ст. 44 Закону України «Про вищу освіту» щодо уточнення (звуження кола) осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія, що мають право прийому до закладів вищої освіти (в один із уповноважених закладів вищої освіти, розташованих на території інших регіонів України, у тому числі на території Запорізької, Миколаївської, Одеської та Херсонської областей) в межах встановлених квот на конкурсній основі шляхом вступних випробувань – лише для осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя [85]. Наразі означена норма Закону України «Про вищу освіту» застосовується для всіх осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія – Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, Луганської та Донецької областей. Отже, після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти» тільки особи, місцем проживання яких є саме Автономна Республіка Крим та місто Севастополь, зможуть вступити до закладів вищої освіти шляхом складання вступних випробувань – тобто скористатися пільговими умовами вступу (в обхід ЗНО). Одночасно з цим, відповідно до даного законопроекту (внесення змін до ст. 44 Закону України «Про вищу освіту» - абз. 4 ч. 4 ст. 44) особи, місцем проживання яких є територія проведення антитерористичної операції (на період її проведення), територія здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях (на період їх здійснення), територія населених пунктів на лінії зіткнення [85] зможуть вступити до будь-якого закладу вищої освіти (наразі згідно із абз.2 ч. 4 ст. 44 Закону України «Про вищу освіту» - лише до одного з

закладів вищої освіти, розташованих на території Луганської та Донецької областей (де здійснюють свої повноваження обласні військово-цивільні адміністрації), та до закладів вищої освіти, евакуйованих з території проведення антитерористичної операції (на період її проведення)[32]) на конкурсній основі або за результатами ЗНО, або за результатами вступних випробувань. Отже, можна констатувати, що український законодавець намагається розширити територіальний простір закладів вищої освіти, до яких можна вступити на пільгових умовах особам з тимчасово окупованих територій, проте тільки Луганської та Донецької областей. Але одночасно з цим особи з тимчасово окупованих територій Луганської та Донецької областей повинні з метою вступу до закладу вищої освіти пройти безпосередньо і ЗНО, чого не буде для осіб з тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим та міста Севастополь.

Потрібно, також звернути увагу на впровадження такого механізму врегулювання питання освітньої міграції ВПО, як пільгове кредитування на здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. Цей вид кредитування у навчальних закладах України не є новим механізмом. Так, за статистичними даними (див. Рисунок К.1 – Інформація про отримане фінансування СНУ ім. В.Даля на довгострокове пільгове кредитування здобувачам вищої освіти за 2003-2016 роки, Рисунок К.2 – Інформація про кількість студентів СНУ ім. В.Даля, які протягом 2003-2016 років отримали державне довгострокове пільгове кредитування на здобуття вищої освіти), за 2003-2016 роки навчальний заклад (Східноукраїнський національний університет ім. В.Даля) отримував державні кошти на пільгове кредитування на навчання студентам, при чому пік цього фінансування прийшовся на 2003-2004 роки (190 та 222 тис. грн. відповідно). Це фінансування було спрямоване на кредитування навчання 63 осіб у 2003 році та 44 осіб у 2004 році. У 2009 році та у період 2011-2016 роки Університет зовсім не отримав державних коштів на реалізацію програми надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти. Тобто, можна констатувати, що і в період з часу появи ВПО

(2014-2016 роки), механізм пільгового кредитування на здобуття вищої освіти не мав належної реалізації.

Наприкінці 2016 року український законодавець передбачив надання державної цільової підтримки для здобуття професійно-технічної та вищої освіти, зокрема і такій категорії, як дітям, зареєстрованим як ВПО, шляхом повної оплати за навчання та надання в установленому законодавством порядку пільгових довгострокових кредитів [58, п. 4]. Проте, сам процес надання означеного кредитування був розроблений лише наприкінці 2018 року та впроваджений в дію з 01.01.2019 року. Тобто, можна констатувати, що до 2019 року норма Постанови Кабінету Міністрів України від 23.11.2016 року № 975 щодо надання в установленому законодавством порядку пільгових довгострокових кредитів ВПО на здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти має всі ознаки декларативної норми. При цьому, ВПО згідно із Постановою Кабінету Міністрів України від 29.08.2018 року № 673 в своїй первинній редакції ВПО перебувають у 4 черзі переваги на здобуття пільгового кредитування на навчання за рівних умов [68], а вже з 2019 року, у зв'язку із прийняттям Постанови Кабінету Міністрів України від 17.07.2019 року № 686, ВПО на здобуття пільгового кредитування на навчання змістилися до 9 черги. Зважаючи на це, можна констатувати, що не всі ВПО зможуть реалізувати своє право на отримання пільгового державного кредиту.

Потрібно зауважити, що згідно з механізмом пільгового кредитування для здобуття вищої освіти в закладі освіти (див. Рисунок Л.1 – Механізм отримання пільгового кредитування здобувачем вищої освіти СНУ ім. В.Даля відповідно до Порядку пільгового кредитування для здобуття професійно-технічної та вищої освіти, затвердженого Постановою КМУ від 29.08.2018 року № 673) реалізація більшості функцій з процесу надання пільгового кредиту, супровід даного процесу та контроль за поверненням коштів кредитування, покладається на навчальний заклад [58, 68]. Водночас, чинним законодавством визначено, що заклад вищої освіти не має за основну діяльність кредитну діяльність, і в цьому вбачається певна правова колізія [32, п.п. 7) ч. 1 ст. 1]. Одночасно з цим, і

керівнику вищого навчального закладу відповідно до ч. 3 ст. 26 Закону України «Про вищу освіту» не делегуються повноваження щодо провадження пільгового кредитування для здобуття вищої освіти в закладі вищої освіти.

При цьому, за наявності покладання провадження пільгового кредитування для здобуття вищої освіти на некомпетентний у цій сфері орган – заклад вищої освіти, потрібно звернути увагу, що наразі відсутні програми пільгового кредитування для здобуття освіти, зокрема і ВПО, у державних банках України: КБ «ПриватБанк» [86] та АТ «Ощадбанк» [87] (відповідно до даних, отриманих при спілкуванні з працівниками кредитних відділів означених банків у м. Сєвєродонецьку Луганської області), наявність яких, на сприятливих умовах, змогла б вирішити певні проблеми реалізації права на освіту, надавши можливість реалізувати це право тим ВПО, які не отримали пільговий державний кредит відповідно до державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійно-технічної та вищої освіти.

Також, хотілося б зупинитися на такій інституційній формі освітньої міграції як академічна мобільність, що широко застосовується українським урядом як в напрямку внутрішньої, так і в напрямку зовнішньої освітньої міграції. Активна участь в міжнародній академічній мобільності проголошується і в Законі України «Про освіту» [47, ст. 84], і в Законі України «Про вищу освіту» [32, ст. 75] тощо, спеціально розроблено Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність [33]. Проте, в жодному із означених документів не визначений та немає посилання на типовий договір про міжнародну академічну мобільність українських студентів, лише зазначається, що академічна мобільність провадиться на підставі укладеного договору. Також в Положенні про порядок реалізації права на академічну мобільність [33] зазначається, що на період навчання за програмою академічної мобільності за здобувачем освіти зберігається, як місце в початковому закладі, так і стипендія, а після прибуття до вітчизняного навчального закладу відбувається визнання результатів навчання на основі Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи. Також, зауважимо, що отримання освітніх послуг за кордоном за програмою академічної мобільності можливе як на підставі

двосторонніх (багатосторонніх) угод/договорів між країнами-сторонами, так і з власної ініціативи здобувача освіти, підтриманої вітчизняним закладом освіти, в якому він навчається. Враховуючи означене, звертаємо увагу на те, що в угодах про співробітництво в сфері освіти, укладених між Україною та іноземною країною, розглянутих в підрозділі 2.2.2. даної роботи, відсутня умова толерантної поведінки іноземної країни по відношенню до здобувача освіти щодо розгляду його як потенційного робітника. Зауважимо, що в перелічених документах також відсутня умова обов'язкового повернення освітнього мігранта на батьківщину та продовження навчання (працевлаштування) на території країни-походження. Одночасно з цим, в більшості угод про міжнародне співробітництво в сфері освіти відсутня умова конкретизації часового проміжку надання освітніх послуг. Зокрема із розглянутих чотирьох угод про таке співробітництво лише в Угоді між Урядом України та Урядом Латвійської Республіки про співробітництво в сфері освіти, науки, молоді та спорту [74] зазначено про короткостроковість надання освітньої послуги освітньому мігранту.

Отже, на підставі означеного вище можна виокремити низку недоліків та прогалин правового регулювання освітньої міграції в умовах сучасності (зокрема за наявності збройного конфлікту на сході України та наявності такої категорії населення як ВПО):

- 1) відсутність законодавчого акта, що регламентує основи міграційної політики України, та відсутність спеціального нормативно-правового акту про освітню міграцію (про зовнішню / внутрішню освітню міграцію), зокрема щодо визначення дефініцій «освітня міграція», «освітня міграція в умовах збройного конфлікту», окреслення принципів функціонування освітньої міграції, її форм тощо;

- 2) наявність «псевдо бланкетної норми» в Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року щодо необхідності окремого правового регулювання питання міграції ВПО, зокрема освітньої міграції ВПО, зважаючи на специфіку проблематики ВПО, з одночасною відсутністю такого правового регулювання (законодавчого акту);

3) наявність в абз. 3 ч. 3 ст. 44 Закону України «Про вищу освіту» обмеженого кола вузів, які уповноважені надати особливі умови вступу в межах наявних квот такій аудиторії здобувачів вищої освіти, як жителі тимчасово окупованої території та ВПО, всупереч ч. 4 ст. 27 даного Закону, відповідно до якої заклади вищої освіти державної, комунальної та приватної форми власності мають рівні права у провадженні освітньої, наукової та інших видів діяльності;

4) відсутність в українських законодавчих актах про освіту чітко визначеного поняття «рівні умови доступу до освіти (вищої освіти)»;

5) поряд з визначенням ЗНО як обов'язкової передумови забезпечення рівних умов доступу до освіти (вищої освіти), паралельне створення українським законодавцем особливих умов вступу для певних категорій населення, зокрема ВПО та жителів тимчасово окупованої території України, шляхом складання вступних іспитів, є передумовою назрівання соціального вибуху та прояву «дискримінаційних ознак»;

6) наявність правової колізії щодо покладання провадження державної цільової допомоги ВПО щодо надання пільгового кредитування на здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, передбаченого в Постанові Кабінету Міністрів України від 29.08.2018 року № 673 на заклад вищої освіти, який відповідно до п. 7) ч. 1 ст. 1, ст. ст. 26, 32 Закону України «Про вищу освіту» не покликаний провадити кредитну діяльність;

7) відсутність пільгових програм кредитування для здобуття освіти ВПО в державних банках країни, КБ «ПриватБанк» та АТ «Ощадбанк» та правового забезпечення цих програм;

8) у час активної реалізації українськими освітніми мігрантами права на міжнародну академічну мобільність не розроблений та не затверджений українським законодавцем типовий договір про міжнародну академічну мобільність українських студентів;

9) в Положенні про порядок реалізації права на академічну мобільність, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 року № 579, в угодах про співробітництво України та іноземних країн в сфері освіти

тощо відсутня умова толерантної поведінки іноземної країни по відношенню до здобувача освіти щодо розгляду його як потенційного робітника, умова, що конкретизує короткостроковість академічної мобільності, та умова обов'язкового повернення освітнього мігранта на батьківщину та продовження навчання (працевлаштування) на території країни-походження. Тощо.

Таким чином, дослідивши освітню міграцію на території України в умовах сучасності, її стан, проаналізувавши нормативно-правову базу правового регулювання освітньої міграції за національним законодавством, як внутрішньої, так і зовнішньої її форм, було виявлено певні неточності, недоліки та прогалини правового забезпечення досліджуваного процесу.

З метою подолання позаплановості та неконтрольованості процесу освітньої міграції, підвищення ймовірності повернення емігрантів-освітян на територію України, сприяння керованості цього процесу, враховуючи міжнародний досвід врегулювання освітньої міграції (в умовах збройного конфлікту та за наявності ВПО) спробуємо віднайти дієві механізми та важелі подолання наявних, на нашу думку, недосконалостей національного правового регулювання освітньої міграції сучасності. Вирішенню означеного питання і буде приділене наступне дослідження, викладене в розділі 3 даної роботи.

Розділ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ТА НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОСВІТНЬОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

3.1. Аналіз міжнародного досвіду у сфері правового регулювання освітньої міграції

Правове регулювання процесів освітньої міграції здійснюється як на національному рівні конкретної країни, так і на міжнародному рівні – за законами та звичаями, що склалися на міжнародній арені, і яким підпорядковуються всі учасники освітньої міграції.

Потрібно пам'ятати, що між національним і міжнародним рівнями правового регулювання освітньої міграції «існує стійкий взаємозв'язок: без раціоналізації міграційної політики всередині держави неможливо досягти значних успіхів на рівні міждержавного співробітництва», а міжнародна співпраця передбачає «обмін інформацією, дискусії навколо найбільш актуальних питань, а також вироблення єдиної стратегії розвитку міграційних процесів» [88, с. 221].

Отже, як бачимо, раціональне правове регулювання на національному рівні міграційного потоку, зокрема і освітньої міграції, є запорукою ефективного та плідного міжнародного співробітництва з іноземними країнами (і країнами-донорами освітніх мігрантів, і країнами-реципієнтами), а в свою чергу позитивні результати від дискусій щодо оптимізації міжнародної освітньої міграції стають базою для вдосконалення національного законодавства стовно міграційних питань та стратегічним напрямком при вирішенні нагальних питань в сфері освітньої міграції, що притаманні певній країні.

Саме тому, з метою виявлення напрямків удосконалення українського правового регулювання освітньої міграції, пропонується розглянути регулювання досліджуваного процесу за міжнародним законодавством та законодавством країн світу, які активно приймають участь в міграційному потоці з надання освітніх послуг, та країн, які на практиці зіткнулися з проблемами правого регулювання освітніх питань та міграційних потоків в період збройного конфлікту, який виник

на їх території.

Зауважимо, що право на освіту, а також освітній транскордонний процес регламентовано низкою міжнародних актів.

Так, в одному із основоположних міжнародних документів, що регламентує права людини – в Загальній декларації прав людини проголошено право на освіту кожного, при чому зауважується, що вища освіта повинна бути однаково доступною всім на підставі здібностей кожного [22, ч. 1 ст. 26]. Визнання права на освіту кожного та доступність вищої освіти на підставі здібностей відображено і в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, проте на відмінно від Загальної декларації прав людини в даному міжнародному документі деталізується, що доступність вищої освіти досягається шляхом вжиття всіх необхідних заходів і, зокрема, поступового запровадження безоплатної освіти [89, ч.1, п. с) ч. 2 ст. 13]. Ще одним міжнародним документом, який визнає право на освіту кожного та сприяння кожному зі сторони держави в даній сфері є Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [90, ст. 2]. Одночасно з цим, Конвенцією про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти чітко регламентовано, що являє собою дискримінація взагалі, і зокрема в сфері освіти, при чому в міжнародному документі визначено, що з метою попередження та ліквідації дискримінації в сфері освіти потрібно не допускати надання будь-якої допомоги здобувачам освіти, ніяких відмінностей між здобувачами освіти, окрім відмінностей, що виникають на підставі їх успіхів та потреб [91, ст. ст. 1, 3]. Ще одним міжнародним документом, який регулює освітні питання є Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти», яка регламентує питання міжнародного співробітництва в сфері освітніх послуг вищої школи та відповідно до п. 4 якої проголошується сприяння мобільності, зокрема студентам з метою отримання освітніх послуг шляхом реалізації права на вільне пересування [92] тощо.

Норми означених міжнародних актів є підґрунтям для національних законодавств більшості країн світу та широко застосовуються ними з метою врегулювання освітніх питань та освітньої міграції.

Дослідимо механізми врегулювання освітньої міграції за мирних обставин найбільш привабливими країнами-реципієнтами світу.

Потрібно зазначити, що в більшості країн Європи та в США, Канаді застосовуються різноманітні спеціальні програми та умови залучення освітніх мігрантів на навчання, і спектр цих програм дуже широкий: короткотермінові (семестрові, річні) стажування, навчання на бакалаврських та магістерських програмах, докторські програми та ін. Так, США, Канада, Швейцарія практикують досвід надання дозволу іноземному освітньому мігранту на перебування після закінчення навчання в цій країні ще рік-півтора з метою подальшого безперешкодного працевлаштування (відсутність оформлення додаткових документів та обґрунтування найму). При цьому іноземний студент, який працевлаштувався в країні навчання отримує пільгу – автоматичне переоформлення освітньої візи у трудову [36, с. 237]. Ці умови є дуже привабливими, оскільки здобуття згоди на отримання освітньої чи трудової візи та її оформлення доволі клопіткий та довгий процес, який не завжди має успіх. Такі пільги є привабливими не тільки для освітніх мігрантів із країн з низьким рівнем життя, наявністю соціально-економічної та політичної криз, але й для більшості мігрантів студентів, які прагнуть змінити життя, покращити свій статус тощо.

Не менш привабливі умови для освітнього мігранта пропонують Німеччина, Чехія та Франція. Означені країни практикують політику безоплатного навчання або лояльних умов оплати за нього в державних вищих закладах освіти. Особливістю для Франція є наявність плати за навчання лише у вищих школах, в університетах – адміністративний збір [37, с.15-16].

Таким чином, як бачимо за мирних обставин, більшість розвинутих країн світу є одночасно привабливими і країнами-реципієнтами для освітніх мігрантів, адже пропонують доволі вигідні умови навчання, а іноді, і умови для подальшого працевлаштування.

Проте, в умовах збройного конфлікту (війни) всі сфери суспільних правовідносин зазнають суттєвих змін, і на території країни за означених

обставин постає нагальна проблема правового регулювання будь-якої сфери життя за нестандартних умов, насамперед через появу певної соціально незахищеної категорії населення (біженців, ВПО, вимушених переселенців тощо). В міжнародному праві існує низка нормативно-правових актів, які спрямовані на врегулювання суспільних відносин в умовах збройного конфлікту (війни).

Так, Женевською конвенцією регламентовано правовий статус осіб, що перебувають під захистом, під час війни (збройного конфлікту), зокрема в ст. 27 міжнародного документу зазначено, що особи, які перебувають під захистом, мають право, за будь-яких обставин, на особисту повагу, повагу до своєї честі, право на сім'ю, їхніх релігійних переконань та обрядів, звичок та звичаїв [93].

В Конвенції про статус біженців визначено статус іноземця чи особи без громадянства, що покинули країни громадянства чи постійного проживання через побоювання переслідування, які загрожують їх життю [94].

Визначення ВПО, яке отримало широке міжнародне визнання, надано в Принципах Пін'єйру. Відповідно до п. 2 Вступу означених принципів переміщеними всередині країни особами вважаються особи або групи осіб, яких примусили або змусили кинути чи покинути свої будинки або місця звичайного проживання, зокрема в результаті або з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини, стихійних або викликаних діяльністю людини лих, і які не перетинали визнаних на міжнародному рівні державних кордонів [54].

В умовах появи на території будь-якої країни ВПО потрібно також звернути увагу на рекомендації, викладені у Звіті Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури в умовах міграції та переміщення [95], в якому відзначено, що з метою підтримки освітнього процесу мігрантів та переміщених осіб і забезпечення міжнародного законодавства з освітнього питання потрібно: захистити права мігрантів та переміщених осіб на освіту; зарахувати мігрантів та переміщених осіб на національному рівні системи освіти; розуміти та планувати потреби мігрантів та переміщених осіб в освіті; здійснити точне відображення питань міграції та переміщених осіб в освітній практиці з метою боротьби із

упередженнями; підготовка освітніх робітників – мігрантів та біженців до роботи над питаннями різноманіття та труднощів; використовувати потенціал мігрантів та переміщених осіб; задовольнити освітні потреби мігрантів та переміщених осіб в межах гуманітарної допомоги та допомоги на цілі розвитку.

Отже, як бачимо міжнародна спільнота законодавчо підготовлена до будь-яких обставин, зокрема щодо проголошення на території певної країни особливої категорії населення, яка виникла в результаті збройного конфлікту, та забезпечення основоположних прав таких осіб.

Потрібно зауважити, що в умовах збройного конфлікту долею та правами ВПО і біженців переймаються й міжнародні організації. Так ПАРЄ визначає необхідність задовольнити додаткові витрати, пов'язані із навчанням ВПО, з метою надання цій категорії можливості нормального проживання на території власної країни, а також вжиття заходів (зокрема, виділення коштів Банком розвитку Ради Європи на відповідні проекти та вжиття відповідних дій на міжнародному, національному та регіональному рівнях) щодо заохочення інтеграції ВПО в їхньому поточному місці проживання. При цьому організація акцентує увагу на ключовий момент у даній перспективі – забезпечення повного здійснення прав людини саме в довгостроковій перспективі [96, 97].

ООН, як вже неодноразово зазначалося, розробило Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення, які регулюють особливі потреби переміщених всередині країни осіб всього світу, та, в яких визначаються права і гарантії, що стосуються захисту осіб від насильницьких переміщень і надання їм захисту і допомоги під час цих переміщень, а також під час повернення або переселення і реінтеграції [54].

Зазначимо, що в системі ООН в 1950 році було створено агентство, яке ефективно функціонує і в наші часи, – Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, діяльність якого спрямована на порятунок життя, захист прав та побудову найкращого майбутнього для біженців, переміщених громадян та осіб без громадянства шляхом підтримки цієї категорії населення, сприяння їх місцевій інтеграції та поверненню на добровільних засадах на територію країни

попереднього проживання або переселення до третьої країни [98]. Зокрема, наразі, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців активно та плідно співпрацює з Урядом України в умовах збройного конфлікту на сході України та появи ВПО.

Потрібно зазначити, що деякі країни, в умовах, що склалися на Україні, активізували свою політику щодо іноземних освітніх мігрантів шляхом надання їм більш привабливих умов навчання.

Дуже привабливу політику для освітнього мігранта, особливо в умовах збройного конфлікту, пропонує Польща, використовуючи державні стипендії для іноземних абітурієнтів, карти поляка безкоштовного навчання, надаючи студентам можливість співіснування навчання та роботи [35, с.6]. Урядом США наразі впроваджується низка програм грантів в сфері освіти, особливо для ВПО, які передбачають надання пільг у навчанні [99].

Таким чином, розглянувши міжнародні документи, які регулюють питання освітньої міграції, зокрема в умовах збройного конфлікту та появи в наслідок цього особливої категорії людей – ВПО, біженців тощо, дослідивши політику ряду країн в сфері освітньої міграції, здебільшого щодо залучення іноземних освітніх мігрантів, та політику країн в сфері освітньої міграції за умов наявності в країні-донорі військового конфлікту, спробуємо віднайти та ознайомитися з прикладами правового регулювання освітніх процесів країнами, які зіткнулися з військовими діями та збройними конфліктом на власній території.

Отже, існування збройного конфлікту, виникнення у зв'язку із ним певної категорії населення та її вплив на міграційний потік, зокрема і освітній, не є новим явищем для міжнародної спільноти. З метою пошуку найбільш оптимального та ефективнішого правового регулювання даного питання звернемося до існуючих в історії випадків освітньої міграції в умовах збройних конфліктів на прикладі Молдови, Грузії та Азербайджану. На базі джерел [100, с. 4, 7; 101, с. 30; 102-105] сформовано досвід правового регулювання освітньої міграції за участі особливої категорії населення, яке виникло в результаті військових дій в означених країнах (див. Таблиця М.1 – Міжнародний досвід

правого регулювання освітньої міграції в умовах збройного конфлікту).

Як видно з даних Таблиці М.1 в Молдові, Грузії та Азербайджані в умовах збройного конфлікту виникає певна частина населення, яка набуває особливого статусу: в Грузії в умовах збройного конфлікту правового визначення здобуває така категорія населення як ВПО та біженці, в Молдові – біженці та особи вимушеного переміщення, в Азербайджані – біженці, вимушені переселенці та особи, прирівняні до них. При чому виникнення ВПО вимагає від уряду цих країн вирішення ряду нагальних питань: визначення та легалізація статусу ВПО; процедури його оформлення; реалізації прав та обов'язків ВПО, їх свобод та законних інтересів; визначення та створення інституції, яка уповноважена на врегулювання питань ВПО тощо. Так, в Молдові було створено спеціальну комісію, проте законодавче врегулювання питань ВПО мало місце лише після загострення ситуації на сході Молдавської Республіки – Придністров'ї. Натомість, завдяки все ж таки вирішенню питань, що постали перед урядом країни в цей період проблема ВПО перестала існувати. Так, О.В.Балуєва та І.О. Аракелова зазначають, що згідно із звітами міжнародних організацій, діяльність яких пов'язана зі сферою вимушених переміщень, існування ВПО в Молдові не згадувалося останніх п'ять років. А відповідно до інформації Світового банку в 2000 році в Молдові нараховувалося 8080 ВПО, через два роки їх кількість зменшилася до 1000 чоловік, а з 2015 року – зовсім зникли [101, с. 30]

Натомість, уряд Азербайджану та Грузії одразу оперативно спрацювали на ситуацію виникнення ВПО, створивши відповідні інституції – Державний комітет та Міністерство відповідно, прийнявши спеціальні законодавчі акти, що регламентували найбільш значущі соціальні питання ВПО, та реалізувавши заходи, передбачені у програмах та стратегіях стосовно ВПО. Про позитивність даного факту згадувалося в Рекомендаціях ПАРЄ 1877 (2009) [97].

Не залишилося поза увагою урядів Молдови, Грузії та Азербайджану і право означених категорій населення на освіту. Однак, Азербайджан (див. Таблиця М.1) вжив більш дієві заходи щодо уникнення/зменшення негативних наслідків від освітньої міграції, зокрема і за межі країни, серед яких можна виокремити:

отримання дітьми ВПО дошкільної та загальної середньої освіти відповідно до освітніх стандартів; безкоштовне забезпечення підручниками та навчальними приладдям ВПО-учнів; проведення державної компенсаційної програми шляхом звільнення від сплати за навчання ВПО в державних вищих та середніх спеціальних навчальних закладах на платній основі; застосування пільг для ВПО приватними вищими та середніми спеціальними навчальними закладами; отримання безпроцентного кредиту на 10 років тощо.

Одночасно з позитивними моментами, викладеними вище, стосовно роботи урядів Азербайджану та Грузії по відношенню до ВПО, потрібно звернути увагу і на недоліки в роботі цих країн, здебільшого з метою попередження таких прогалин в майбутньому, зокрема в роботі українського уряду в умовах сучасності.

Так, до слабких місць у роботі уряду Грузії щодо ВПО можна віднести:

- низький рівень налагодження координації дій між урядом країни, міжнародними і недержавними організаціями, що приймали участь в даному процесі в якості учасників;

- низький відсоток ВПО, що були задоволені результатом довгострокового переміщення (лише третина всіх ВПО були задоволені);

- наявність соціальної пасивності, безініціативності ВПО та їх залежність від сторонньої – зовнішньої допомоги;

- доволі мала інтеграція ВПО в напрямку місцевих громад.

Одночасно із цим, в роботі уряду Азербайджану міжнародні експерти виокремлюють також певні проблеми, серед яких основне місце посідає проблема, пов'язана із тим, що в перше п'ятиріччя в умовах збройного конфлікту на території Азербайджану уряд не вживав ніяких дій по відношенню до ВПО, оскільки в цей період вся увага була приділена військовим стратегіям щодо повернення окупованих територій країни [101], а належно не відреагувало на появу особливої категорії населення – найбільш незахищеної та такої, що потребувала вжиття дієвих та своєчасних заходів щодо врегулювання основних життєвих питань за участі ВПО.

Зауважимо, що свого часу в період збройних конфліктів на території Грузії, Молдови та Азербайджану, як доречно зазначає І.Алімова, «однією з важливих проблем є інтеграція дітей, учнів та студентів у нове освітнє середовище» [103]. І саме з метою вирішення даної проблеми уряд країни повинен оперативно розробити та реалізувати у життя дієві механізми щодо покращення процесу інтеграції ВПО у освітнє середовище в новому місці (регіоні країни). Зокрема, це можна досягти шляхом переміщення навчальних закладів з окупованої території на підконтрольну з його викладацьким складом; впровадження дистанційного навчання; вирішення проблеми проживання на території – переміщення як студентів, так і викладачів; забезпечення доступу до освіти (відновлення рівних умов, проголошених міжнародними документами та національним нормативно-правовим актом) тощо.

Потрібно підкреслити, що діяльність уряду України щодо ВПО, зокрема і була спрямована на покращення процесу інтеграції ВПО у нове освітнє середовище шляхом застосування означених вище дій.

Також, акцентуємо увагу, що під час збройного конфлікту на території України в березні 2017 року між представниками України та Грузії був підписаний Меморандум про взаєморозуміння та співпрацю між Міністерством з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України та Міністерством з питань внутрішньо переміщених осіб з окупованих територій, розміщення і біженців Грузії, відповідно до ст. 1 якого основною метою даного міжнародного документу стало встановлення стратегічного регіонального співробітництва між країнами-сторонами, а також формалізація взаємної підтримки, які на практиці реалізується через готовність здійснювати заходи, спрямовані на реалізацію оптимальних рішень проблем внутрішнього переміщення осіб на основі практичного досвіду, накопиченого в Грузії та Україні, враховуючи відповідний контекст [104].

Отже, на нашу думку, серед позитивних моментів регулювання освітньої міграції в умовах збройного конфлікту країн світу, як практичні, застосовані Молдовою, Грузією та Азербайджаном, так і рекомендаційні, запропоновані

міжнародними організаціями, потрібно відзначити такі механізми, як надання пільгових умов навчання (безоплатне, часткова оплата чи пільгове кредитування); залучення до врегулювання освітньої міграції не тільки заклади освіти державної та комунальної форм власності, але й приватні шляхом надання їм податкових та інших пільг; створення дієвої інстанції, діяльність якої буде спрямовано на вирішення нагальних проблем освітніх мігрантів, зокрема і ВПО; розвиток політики соціального забезпечення освітнього мігранта в «потрібному» регіоні країни тощо. Все це зможе стати підґрунтям для побудови та удосконалення української політики освітньої міграції в умовах збройного конфлікту.

3.2. Напрямки та перспективи удосконалення правового регулювання освітньої міграції

В підрозділі 2.2. роботи було проаналізоване чинне законодавство України, яке регулює питання освітньої міграції, як внутрішньої, так і зовнішньої, на сучасному її етапі. Результати здійсненого дослідження та аналізу, зокрема існуючи прогалини та недоліки цього правового регулювання, були відображені в підпункті 2.3. даної роботи. Так, було окреслено декілька недоліків українського законодавства щодо регулювання освітньої міграції в умовах сучасності (в умовах збройного конфлікту, наявності в наслідок цього особливої категорії населення – ВПО, та провадження країнами-реципієнтами світу привабливої політики щодо залучення освітніх мігрантів).

Отже, зважаючи на окреслені в підпункті 2.3. роботи прогалини у сфері освітньої міграції, вважаємо за необхідне окреслити перспективи та запропонувати можливі шляхи вирішення цих проблем, спираючись на позитивний досвід правового регулювання освітньої міграції в умовах збройного

конфлікту, що був застосований країнами міжнародної спільноти в аналогічних умовах, та відповідні міжнародні нормативно-правові акти.

Перша проблема українського законодавства в сфері освітньої міграції є безпосередньо відсутність законодавчого акта, що регламентує основи міграційної політики України, та відсутність спеціального нормативно-правового акту про освітню міграцію (про зовнішню / внутрішню освітню міграцію), який би легалізував дефініції «освітня міграція», «освітня міграція в умовах збройного конфлікту», окреслив основні засади здійснення міграційної політики країни (освітньої міграції) та визначив легітимні важелі впливу на рух та спрямованість освітніх міграційних потоків, як внутрішніх, так і зовнішніх. Зазначимо, що ця проблема не є новою.

Найоптимальнішим варіантом вирішення даної проблеми національного законодавства щодо регулювання питань міграції взагалі, і зокрема її складової – освітньої міграції були б розробка та прийняття відповідного нормативно-правового акта. Проте, на наш погляд, до прийняття означеного акта необхідно на законодавчому рівні закріпити дефініції «освітня міграція» та «освітня міграція в умовах збройного конфлікту» з метою єдиного тлумачення цих міграційних потоків та визнання їх на законодавчому рівні.

Означені дефініції будуть розроблені на підставі консолідованої інформації щодо понять «освітня міграція», наданих різними вченими та науковцями, означених в підпункті 1.3. даної роботи, а також з урахуванням основних характерних освітній міграції рис.

Отже, пропонується з метою вирішення першої проблеми правового регулювання освітньої міграції закріпити в Законі України «Про освіту» від 05.09.2017 року № 2145-VIII дефініції «освітня міграція», «освітня міграція в умовах збройного конфлікту», з урахуванням визначення ВПО, наданого в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 року № 1706-VII, шляхом доповнення ч. 1 ст. 1 Закону України «Про освіту» відповідно до алфавітного покажчика п. 15¹⁾ та п. 15²⁾ текстом наступної редакції:

«15¹) освітня міграція – процес фактичного переміщення здобувачів освіти за межі адміністративно-територіальної одиниці країни громадянства та (або) проживання в інші адміністративно-територіальні одиниці країни громадянства та (або) проживання (при внутрішній освітній міграції) чи за межі країни громадянства та (або) проживання в інші країни світу (при зовнішній освітній міграції) на тимчасовий період перебування з метою реалізації свого конституційного права на освіту та отримання (продовження отримання) освітніх послуг на різних рівнях, у різних формах та різних видах, підвищення свого освітнього рівня, здобуття нових знань тощо;

15²) освітня міграція в умовах збройного конфлікту – освітня міграція, зумовлена необхідністю здобувачів освіти з тимчасово окупованої території та здобувачів освіти, які отримали статус внутрішньо переміщеної особи, залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру».

Друга прогалина національного законодавства щодо регулювання освітньої міграції на її сучасному етапі була окреслена, як наявність «псевдо бланкетної норми» в Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 року № 482-р, щодо необхідності окремого правового регулювання питання міграції ВПО, зокрема освітньої міграції ВПО, зважаючи на специфіку проблематики даної категорії населення, з одночасною відсутністю такого правового регулювання (законодавчого акту).

Так, дійсно, Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року один із небагатьох правових актів, покликаних врегулювати міграційні потоки, здебільшого міграційні потоки з метою працевлаштування. В даній Стратегії не тільки окреслені сучасний стан міграційної політики України, питання, які потребують негайного та ефективного правового регулювання в цій сфері, але й чітко означені напрямки й принципи реалізації Стратегії, її етапи,

джерела фінансування та здійснення постійного моніторингу щодо виконання поставлених цілей. Враховуючи, що все ж таки законодавець в цьому нормативно-правовому акті визнає причинно-наслідковий зв'язок між збройним конфліктом на території України та зміною міграційного руху: як внутрішнього – перерозподіл між більш перспективнішими адміністративно-територіальними одиницями країни, так і зовнішнього – неконтрольованого відтоку кваліфікованої робочої сили та молоді за кордон, і одночасно проголошує специфіку проблематики участі в міграційному потоці ВПО, то доречно буде окреслити саме в цьому документі основні засади щодо перспектив врегулювання міграційних потоків за участі ВПО, зокрема і освітньої міграції. Одночасно з цим, можна розробити і новий законодавчий акт щодо правого регулювання міграційного потоку за участі ВПО, в якому передбачити і напрямки та механізми врегулювання освітньої міграції ВПО як в середині країни, так і за її межами (можливо на базі Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року, затвердженої Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.11.2018 року № 944-р із доповненням такого напрямку міграційного руху як зовнішній, та зробити більший акцент в сфері освіти), а в Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року зробити посилання на даний акт – шляхом бланкетного способу викладення норми права у приписах, які розташовані в пунктах (статтях) нормативно-правового акту.

Потрібно зауважити, що відповідно до досвіду врегулювання питань освітньої міграції ВПО в умовах збройного конфлікту, застосованого Азербайджаном, Грузією та Молдовою, саме своєчасність врегулювання даного питання є запорукою більш результативного та швидкого вирішення наявної проблеми: забезпечення права ВПО на освіту та надання процесу переміщення освітніх мігрантів в середині країни контролю та плановості, а також недопущення стрімкого відтоку їх за кордон. Про своєчасність врегулювання освітніх питань, зокрема йдеться і в ст. 2 Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, в якій деталізується про сприяння зі сторони

держави з метою реалізації права кожного на освіту [90], в нашому випадку, зокрема і ВПО. Потрібно взяти до уваги і рекомендації ПАРЄ [96, 97] щодо необхідності сприяння інтеграції ВПО в їхньому поточному місці проживання.

Отже, з метою вирішення другого недоліку правового регулювання освітньої міграції в умовах сучасності пропонується застосувати один із нижченаведених двох варіантів.

1. Перший варіант: внести зміни до розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року» від 12.07.2017 року № 482-р шляхом:

- абзац 15 розділу «Питання у сфері міграції, що потребують правового регулювання» означеної Стратегії викласти в новій редакції:

«Суттєво впливає на міграційну ситуацію в Україні така категорія громадян, як внутрішньо переміщені особи з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції (далі - ВПО). Через не контрольований та позаплановий перерозподіл ВПО між адміністративно-територіальними одиницями країни, та стрімкий відтік молоді (ВПО) за кордон, здебільшого з метою отримання освітніх послуг та можливим наступним працевлаштуванням, особливої уваги потребує правове врегулювання освітньої міграції за участі ВПО із урахуванням сучасного її стану, яке буде спрямовано на створення дієвих правових механізмів, які насамперед, вплинули б на підвищення ймовірності повернення емігрантів-освітян на територію України та інтеграцію ВПО у нові регіони країни, сприяли б керованості та плановості цього процесу»;

- розділ «Напрями реалізації Стратегії» доповнити новим напрямом: «У сфері міграції за участі ВПО», в якому пропонується окреслити основні цілі в сфері різних міграційних потоків, зокрема і освітнього, з даного напрямку та механізми їх досягнення.

2. Другий варіант: рекомендувати Кабінету Міністрів України за участі Міністерства освіти і науки України, Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, Міністерства соціальної політики України та, за необхідності, інших міністерств, розробити та

затвердити нормативно-правовий акт ((можливо на базі Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року, затвердженої Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.11.2018 року № 944-р із доповненням такого напрямку міграційного руху як зовнішній, та зробити більший акцент в сфері освіти)), зокрема Стратегію державної міграційної політики України за участі внутрішньо переміщених осіб з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції на період до 2025 року, в якому передбачити різні напрямки міграційного руху ВПО, зокрема і правове врегулювання освітньої міграції (внутрішньої та зовнішньої). Після затвердження означеного нормативно-правового акту внести зміни до Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року, затвердженої розпорядженням Кабінетом Міністрів України від 12.07.2017 року № 482-р, шляхом: абзац 15 розділу «Питання у сфері міграції, що потребують правового регулювання» означеної Стратегії після слів: «це питання потребує окремого правового врегулювання» доповнити текстом наступного змісту: «означеного в Стратегії державної міграційної політики України за участі внутрішньо переміщених осіб з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції на період до 2025 року».

Також, під час аналізу законодавства України щодо регламентування освітніх питань ВПО, здебільшого пов'язаних із внутрішнім їх переміщенням (внутрішньою освітньою міграцією), було виявлено колізію норм в Законі України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 року № 1556-VII: наявність в абз. 3 ч. 3 ст. 44 Закону України «Про вищу освіту» обмеженого кола вузів, які уповноважені надати особливі умови вступу в межах наявних квот такій аудиторії здобувачів вищої освіти, як жителі тимчасово окупованої території та ВПО, суперечить ч. 4 ст. 27 даного Закону, відповідно до якої заклади вищої освіти державної, комунальної та приватної форми власності мають рівні права у провадженні освітньої, наукової та інших видів діяльності.

Отже, наразі, спостерігаємо, що абз. 3 ч. 3 ст. 44 Закону України «Про вищу освіту» визначено, що «для осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія та які отримали документ про загальну середню освіту, прийом на навчання до одного із закладів вищої освіти, розташованих на території Запорізької, Миколаївської, Одеської та Херсонської областей, здійснюється на конкурсній основі за результатами вступних випробувань у межах установлених квот прийому до закладів вищої освіти (наукових установ) України» [32]. Тобто вбачається, що лише вузам, які розміщені на території чотирьох областей України (Запорізької, Миколаївської, Одеської та Херсонської області), делеговані повноваження щодо спрощеної процедури вступу (на конкурсній основі за результатами вступних випробувань) осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія та які отримали документ про загальну середню освіту. Зрозуміло, що український законодавець намагався контролювати процес переміщення осіб з тимчасово окупованої території України та їх перерозподіл між різними адміністративно-територіальними одиницями, з метою раціонального заповнення студентами вузів різних регіонів країни та уникнення перевантаження вузів певних регіонів (найбільш перспективних регіонів). Так, з однієї сторони – позитивним є те, що законодавець створив пільгові умови вступу для осіб з найменш захищеної наразі категорії населення, підтримавши їх в складній ситуації та забезпечивши таким способом реалізацію ними конституційного права на освіту, проте з іншої – відбувається відбір певних вузів, які надаватимуть ці пільги вступу, за критерієм місця їх розташування, тим самим порушуючи засаду рівності всіх закладів освіти незалежно від форми власності щодо права у здійсненні освітньої, наукової та інших видів діяльності. Саме вступна компанія до закладу вищої освіти є провадження вузами освітньої діяльності.

Тобто, за одночасної наявності в Законі України «Про вищу освіту» норм абз. 3 ч. 3 ст. 44 та ч. 4 ст. 27 вбачається колізія та прояв дискримінаційного відбору вузів за критерієм їх місця розташування.

Навіть із прийняттям законопроекту про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері

вищої освіти, зареєстрованого 22.10.2019 року під № 2299, стосовно уточнення норми абз.3 ч. 3 ст. 44 Закону України «Про вищу освіту» щодо уповноважених закладів вищої освіти, які мають право реалізовувати означені вище пільгові умови вступу (щоправда лише для осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя), а саме: розташованих на території інших регіонів України, у тому числі на території Запорізької, Миколаївської, Одеської та Херсонської областей [85], не в повній мірі вирішує означену колізію норм Закону України «Про вищу освіту», зокрема і для осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія Луганської та Донецької областей. Адже, з одного боку в проекті визначені всі заклади вищої освіти, розташовані на території інших регіонів країни, що уповноважені провадити дані пільгові умови вступу в межах виділених квот, проте, одночасно з цим, з другого боку – чітко прописуються регіони, які зокрема входять до переліку таких закладів вищої освіти. Не зрозумілим є саме уточнення цих чотирьох регіонів, адже складається думка, що уповноважені заклади вищої освіти на провадження пільгових умов вступу відповідно до виділених квот будуть розміщуватися безпосередньо тільки на території Запорізької, Миколаївської, Одеської та Херсонської областей, а текст «розташованих на території інших регіонів України» є спробою завуалювати ознаки «відбору» конкретних вузів за територіальною ознакою.

Тому, з метою врегулювання означеної колізії норм в Законі України «Про вищу освіту» все ж таки пропонується рекомендувати українському законодавцю врегулювати норму абз. 3 ч. 3 ст. 44 Закону у відповідності до норми ч. 4 ст. 27, або з метою легалізації норми абз. 3 ч. 3 ст. 44 Закону України «Про вищу освіту» в її нинішній редакції внести відповідні зміни до ч. 4 ст. 27 даного Закону, тим самим врегулювати означені дві норми, позбувшись проявів дискримінації вузів країни за територіальною ознакою.

Зокрема, пропонується ч. 4 ст. 27 Закону України «Про вищу освіту» доповнити текстом наступного змісту: «Окремим рішенням Кабінету Міністрів України та Міністерства освіти і науки України закладу вищої освіти можуть бути

делеговані повноваження щодо зміни умов провадження діяльності, визначеної ч.1 ст. 26 Закону, на тимчасовій основі або протягом визначеного часу (за наявності конкретних умов до їх усунення чи ліквідації)».

Також, досліджуючи більш детально умови вступу до вищих закладів освіти згідно із чинними нормативно-правовим актами України, зокрема за участі ВПО виявлено відсутність в українських законодавчих актах про освіту чітко визначеного поняття «рівні умови доступу до освіти (вищої освіти)», через що можливе виникнення негативних наслідків в суспільстві (назрівання агресії, неоднакове тлумачення, некоректне застосування).

Про рівність умов доступу до освітніх послуг згадується в ст. ст. 1, 3 Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти [91], окрім цього міжнародного документу про рівний доступ до освіти за здібностями проголошується і в Загальній декларації прав людини [22], і в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права [89] тощо.

Український законодавець на виконання означених міжнародних актів закріпив в Законі України «Про освіту» таку засаду освітнього процесу як рівні умови доступу до освіти [47, ч. 2 ст. 2], визначивши лише певний перелік ознак, які не повинні стати дискримінаційними передумовами спотворення гарантії держави права на освіту кожному. Проте, з означеної норми складно однозначно сформулювати правове тлумачення саме рівних умов доступу до освіти, в чому вони полягають, якими засобами та механізмами реалізуються.

Вважаємо, що під такою засадою освітнього процесу, як рівні умови доступу до освіти, має розумітися не як надання особливих, «пільгових» умов деяким категоріям здобувачів освіти з метою реалізації їх конституційного права на освіту, зокрема щодо впровадження особливих умов вступу до закладів вищої освіти деяким категоріям абітурієнтів, а як створення державою та відповідними уповноваженими на це органами виконавчої влади рівних умов для здобувачів освіти (абітурієнтів) шляхом впровадження відповідних, необхідних у цій ситуації заходів з метою використання рівних можливостей для реалізації права на освіту. Це передбачає створення рівних умов, забезпечення необхідною матеріально-

технічною, соціальною та іншою необхідною базою для вступу до закладів освіти, зокрема і вищих, шляхом створення відповідних (необхідних) умов для різних категорій здобувачів освіти (абітурієнтів), з особливими потребами, з тимчасово окупованої території та ВПО тощо щодо складання ЗНО, впровадження заходів, спрямованих на створення належних умов навчання та виховання здобувачів освіти тощо. Тобто, здійснити реалізацію принципу рівних умов доступу до освіти шляхом індивідуального підходу до кожного та створення відповідних умов, конкретних законних умов конкретному абітурієнту в залежності від ознак, наведених в Законі України «Про освіту»: віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи ін. переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також ін. обставин та ознак, з метою реалізації конституційного права на освіту та надання можливості на рівних умовах вступати до закладів освіти відповідно до освітніх здібностей кожного.

З метою вирішення даного питання, уникнення неоднозначного тлумачення «рівних умов доступу до освіти», пропонується рекомендувати Кабінету Міністрів України спільно з Міністерством освіти і науки України вирішити правову невизначеність цієї засади освітнього процесу в Україні, розробити та, скориставшись своїм правом на законодавчу ініціативу, подати до Верховної Ради України законопроект про внесення відповідних змін до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 року 2145-VIII засобом детального та повного розшифрування дефініції «рівні умови доступу до освіти».

Похідним від означеного вище недоліку правового регулювання освітньої міграції за національним законодавством є недолік щодо: поряд з визначенням ЗНО як обов'язкової передумови забезпечення рівних умов доступу до освіти (вищої освіти), паралельне створення українським законодавцем особливих умов вступу для певних категорій населення, зокрема ВПО та жителів тимчасово окупованої території України, шляхом складання вступних іспитів, що є

передумовою назрівання соціального вибуху та прояву «дискримінаційних ознак».

З метою вирішення означеного недоліку правового регулювання освітньої складової міграційного руху з надання освітніх послуг в умовах сучасності, за наявності ВПО та осіб з тимчасово окупованих територій України, потрібне одночасне вирішення двох складових цієї проблеми:

- по-перше, надання законодавцем визначення «рівні умови доступу до освіти» та його легалізація;
- по-друге, вирішення питання щодо проголошення ЗНО як обов'язкової (єдиної для всіх) передумови забезпечення права осіб на рівний доступ до освіти і одночасного існування пільгових умов вступу.

Вирішенню першої складової була приділена увага при розгляді попередньої проблеми правового регулювання освітньої міграції. Відповідно до чого було запропоновано українському законодавцю внести відповідні зміни до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про освіту» засобом детального та повного розшифрування дефініції «рівні умови доступу до освіти».

Друга складова досліджуваної проблеми перебуває у тісному взаємозв'язку із першою та взаємозалежності від неї, з метою вирішення якої пропонується:

- або внести відповідні поправки щодо визначення ЗНО одним із механізмів, що проводиться з метою забезпечення права осіб на рівний доступ до освіти;
- або у разі позиціонування обов'язковою передумовою забезпечення рівних умов доступу до освіти саме ЗНО, то з метою вирішення означеної вище прогалини необхідно внести відповідні зміни до законодавчих актів, що регулюють особливі умови вступу до закладів освіти.

Отже, для вирішення цієї проблеми, у разі надання законодавцем правової визначеності дефініції «рівні умови доступу до освіти», зокрема в Законі України «Про освіту», пропонується внести поправку до п. 2 Порядку проведення зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.2004 року № 1095, щодо визначення ЗНО одним із механізмів, що проводиться з метою

забезпечення права осіб на рівний доступ до освіти, а саме: викласти п. 2 означеного Порядку в наступній редакції:

«2. Зовнішнє незалежне оцінювання – один з механізмів, який проводиться з метою забезпечення права осіб на рівний доступ до освіти та/або контролю відповідності результатів навчання, здобутих на певному освітньому рівні, державним вимогам».

Також зазначимо, що оскільки в ст. 45 Закону України «Про вищу освіту» легалізовано поняття «зовнішнє незалежне оцінювання», та абз. 2 ч. 1 ст. 45 даного Закону визначено, що ЗНО результатів навчання, здобутих на основі повної загальної середньої освіти, використовується для прийому до закладів вищої освіти на конкурсній основі [32], то у разі проголошення ЗНО – одним із механізмів рівного доступу осіб до освіти в п. 2 Порядку проведення зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.2004 року № 1095, потрібно також внести відповідні зміни і до ч. 1 ст. 45 Закон України «Про вищу освіту», тобто привести у відповідність ці два законодавчі акти. Зокрема, шляхом внесення змін до абз. 1 ч. 1 ст. 45 Закону України «Про вищу освіту», а саме: після слів «Зовнішнє незалежне оцінювання - це» потрібно читати: «один з механізмів», далі за текстом.

Враховуючи, що визначення дефініції «ЗНО» легалізовано також і в ст. 47 Закону України «Про освіту», потрібно одночасно із внесенням змін до абз. 1 ч. 1 ст. 45 Закону України «Про вищу освіту» щодо визнання ЗНО одним із механізмів оцінювання результатів навчання за аналогією внести такі ж зміни і до ч. 1 ст. 47 Закону України «Про освіту».

Також, в українському законодавстві стосовно досліджуваного питання вбачається наявність правової колізії щодо покладання провадження державної цільової допомоги ВПО щодо надання пільгового кредитування на здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, передбаченого в Постанові Кабінету Міністрів України від 29.08.2018 року № 673, та дієво застосованого свого часу Азербайджаном, на заклад вищої освіти,

який відповідно до п. 7) ч. 1 ст. 1, ст. ст. 26, 32 Закону України «Про вищу освіту» не покликаний провадити кредитну діяльність.

З метою усунення цього недоліку пропонується делеговані Кабінетом Міністрів України керівникам закладів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти повноваження щодо надання пільгового кредитування на здобуття певного рівня освіти відповідно до Постанов Кабінету Міністрів України від 23.11.2016 року № 975, від 29.08.2018 року № 673 закріпити за аналогією із Законом України «Про освіту» (абз. 10 ч. 3 ст. 26) і в Законі України «Про вищу освіту», виклавши в новій редакції п. 19 ч. 3 ст. 34, а саме: «здійснює інші повноваження, передбачені чинним законодавством та статутом закладу освіти» тощо.

Тісно з попереднім недоліком правового регулювання освітньої міграції, зокрема за участі ВПО, є прогалина стосовно відсутності пільгових програм кредитування для здобуття освіти ВПО в державних банках країни, КБ «ПриватБанк» та АТ «Ощадбанк» та правового забезпечення цих програм.

Зазначимо, що державні банки країни, КБ «ПриватБанк» та АТ «Ощадбанк», відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 року № 2121-III уповноважені надавати кредитні послуги та зобов'язані мати структурний підрозділ, функціями якого є надання кредитів та управління операціями, пов'язаними з кредитуванням [106, п.3 ч. 3 ст. 47, ч. 3 ст. 49]. Враховуючи, що банки оснащені необхідними матеріально-технічними, інформаційними, людськими ресурсами з багаторічним досвідом роботи з операціями щодо кредитування, налагодженим механізмом його провадження та реалізації, вважаю за необхідне, рекомендувати Кабінету Міністрів України за участю Міністерства освіти і науки України та Міністерства фінансів України опрацювати питання можливості надання державної цільової допомоги освітнім мігрантам в умовах збройного конфлікту (ВПО та жителям тимчасово окупованої території) шляхом надання пільгового кредитування на здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти за участю спеціалізованих юридичних осіб, уповноважених на провадження кредитної

діяльності та пов'язаної з нею діяльністю – банків, в першу чергу за участі державних банків країни – КБ «ПриватБанк» та АТ «Ощадбанк». Тобто опрацювати питання можливості розроблення державними банками України додаткових пільгових програм кредитування на здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти ВПО, що надасть змогу охопити більшу аудиторію ВПО, окрім тієї, що реалізує право на освіту відповідно до державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, передбаченої Постановами Кабінету Міністрів України від 23.11.2016 року № 975, від 29.08.2018 року № 673.

Також, в процесі дослідження правового регулювання освітньої міграції, здебільшого зовнішньої, було виявлено, що у час активної реалізації українськими освітніми мігрантами права на міжнародну академічну мобільність не розроблений і не затверджений законодавцем типовий договір про міжнародну академічну мобільність українських студентів.

На нашу думку, з метою провадження академічної мобільності різними закладами вищої освіти України на однакових засадах та умовах, визначених в Положенні про порядок реалізації права на академічну мобільність, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 року № 579, потрібно розробити та затвердити Типовий договір про навчання за програмою міжнародної академічної мобільності (можливо і Типовий договір про навчання за програмою внутрішньої академічної мобільності). Наразі в означеному Положенні відповідно до п. 12. та п. 15 зазначається про укладення договору про навчання за програмою академічної мобільності (для студентів) та договору про участь у програмі академічної мобільності (для науково-педагогічних, наукових та педагогічних працівників вищих навчальних закладів (наукових установ)) відповідно, проте відсутнє посилання на такі типові договори. В цьому випадку наявне невирішене питання щодо того, хто уповноважений розробляти такі договори, за якою формою, які обов'язкові умови цього договору тощо.

На наш погляд, український законодавець з метою урегулювання насамперед зовнішньої освітньої міграції, у зв'язку із стрімким відтоком молоді за кордон з метою отримання освітніх послуг та подальшим працевлаштуванням в країні отримання освіти, і як наслідок виявлення негативного впливу на демографічну, соціальну, інноваційну, науково-технічну та ін. сфери суспільних відносин та напрямки політики, повинен розробити типові договори щодо реалізації права студентами та викладачами закладів вищої освіти на міжнародну академічну мобільність, передбачивши в них, окрім визначених в Положенні про порядок реалізації права на академічну мобільність, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 року № 579, обов'язкові умови. Серед таких умов потрібно передбачити обов'язок здобувача освітніх послуг повернутися на батьківщину з метою реалізації отриманих знань та навичок на національних тернах. При цьому передбачити певний строк реалізації таких знань. Також, для здобувачів освітніх послуг за програмами міжнародної академічної мобільності, які навчаються за державні кошти, можна застосувати обов'язкову умову – відпрацювання на території країни громадянства (проживання) протягом 1-3 років.

Отже, з метою вирішення досліджуваної прогалини зовнішньої освітньої міграції пропонуємо рекомендувати українському законодавцю, зокрема Кабінету Міністрів України спільно з Міністерством освіти і науки України розробити та затвердити типові договори: Типовий договір про навчання за програмою академічної мобільності та Типовий договір про участь у програмі академічної мобільності, в яких передбачити обов'язкову умову повернення здобувачів освіти на батьківщину з метою реалізації отриманих під час навчання знань на навиків. При цьому в Положенні про порядок реалізації права на академічну мобільність, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 року № 579, відобразити посилання на означені Типові договори: в п.12 – на Типовий договір про навчання за програмою академічної мобільності, а в п.15 – на Типовий договір про участь у програмі академічної мобільності.

Ще однією прогалиною, на наш погляд, в правовому регулюванні зовнішньої

освітньої міграції за національним законодавством є те, що в Положенні про порядок реалізації права на академічну мобільність, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 року № 579, в угодах про співробітництво України та іноземних країн в сфері освіти тощо відсутня умова толерантної поведінки іноземної країни по відношенню до здобувача освіти щодо розгляду його як потенційного робітника, умова, що конкретизує короткостроковість академічної мобільності, та умова обов'язкового повернення освітнього мігранта на батьківщину та продовження навчання (працевлаштування) на території країни-походження.

При вирішенні попередньої проблеми правового регулювання зовнішньої освітньої міграції вже було запропоновано вирішення щодо закріплення умови обов'язкового повернення освітнього мігранта на батьківщину та продовження навчання (працевлаштування) на території країни-походження, зокрема шляхом передбачення її в Типовому договорі про навчання (про участь) у програмі академічної мобільності.

Проте, з метою більш охоплюючого вирішення означених прогалин чинного законодавства в сфері освітньої міграції в сучасних умовах, сприянню поверненню емігрантів-освітян на батьківщину після отримання освітніх послуг за кордоном, потрібно також передбачити в Положенні про порядок реалізації права на академічну мобільність, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 року № 579, умови, щодо толерантної поведінки іноземної країни по відношенню до здобувача освіти щодо розгляду його як потенційного робітника, умову, що конкретизує короткостроковість академічної мобільності. За наявності даних умов, їх потрібно буде обов'язково передбачити і в договорах про участь (навчання) в програмах академічної мобільності, і в угодах про міжнародне співробітництво в сфері освіти тощо.

Тобто, для вирішення досліджуваної проблеми правового регулювання зовнішньої освітньої міграції на сучасному етапі розвитку України пропонується в Положенні про порядок реалізації права на академічну мобільність, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 року

№ 579, передбачити, що серед обов'язкових умов в угодах про міжнародне співробітництво в сфері освіти та договорах про участь (навчання) в програмах академічної мобільності обов'язково повинні бути:

- умови щодо толерантної поведінки іноземної країни по відношенню до здобувача освіти щодо розгляду його як потенційного робітника,

- умови, що конкретизує короткостроковість академічної мобільності.

Отже, підводячи підсумки виконаної роботи щодо дослідження питання правового регулювання освітньої міграції в умовах сучасності на території України, визначення позитивних сторін цього правового регулювання (див. підрозділ 2.2. роботи) та виявлення його прогалин, недоліків та колізій, беручи до уваги міжнародні документи, що регулюють питання освітньої міграції, та досвід країн світу з правового регулювання прав ВПО, зокрема права на освіту, в умовах збройного конфлікту, пропонується з метою удосконалення національного законодавства України у сфері освітньої міграції: зовнішньої та внутрішньої, внести відповідні зміни до чинних нормативно-правових актів. Вважаємо, що запропоновані шляхи вирішення деяких проблем правового регулювання освітньої міграції в умовах збройного конфлікту, відображені в Таблиці Н.1 – Пропозиції щодо удосконалення правового регулювання освітньої міграції в українському законодавстві, зможуть стати альтернативою для покращення означеної правової бази та позитивно вплинуть на процес удосконалення реалізації ВПО та інших осіб свого конституційного права на освіту.

ВИСНОВОК

Підводячи підсумки дослідження питання «Особливості освітньої міграції сучасності», зазначимо, що передумовами становлення та розвитку освітньої міграції в світі, насамперед, є виникнення перших університетів в Західній Європі в часи Середньовіччя, зокрема Болонського та Паризького, пізніше – освітня міграція розповсюджується і в напрямку таких відомих, і в наші часи, англійських університетів, як Кембриджський та Оксфордський; запровадження та функціонування у ХІХ столітті зовнішньої екзаменаційної системи для отримання диплому на базі Лондонського університету та створення наприкінці ХІХ століття – початку ХХ століття перших приватних фондів та організацій, що сприяли здобуттю охочими освіти за кордоном. Саме через означені чинники освітня міграція набула статусу інтернаціонального явища, в яке долучаються освітні мігранти з різних регіонів світу. Одночасно з цим широко розвивається і внутрішня освітня міграція на території певної країни, її регіонів.

Дефініція «освітня міграція» широко обговорюється різним вченими та науковцями, зокрема через актуальність даного явища та відсутність його легалізації в будь-якому нормативному акті нашої країни.

Проаналізувавши низку таких тлумачень, пропонується лаконічно визначити поняття «освітня міграція», а саме: освітня міграція – строкове, здебільшого короткострокове, переміщення особи, пов'язане з перетинанням державного кордону країни (зовнішня освітня міграція) або меж її адміністративно-територіальної одиниці (внутрішня освітня міграція), з метою отримання освітніх послуг. Крім наведених в даному визначенні основних рис освітньої міграції (обмеженість строку, першочергова мета – отримати освітні послуги), даний міграційний потік характеризується також: належністю особи до обмеженої вікової групи; існуванням кінцевої мети у освітнього мігранта – повернення на батьківщину з метою застосування отриманих знань вдома чи укорінення на території здобуття освіти з подальшим працевлаштуванням на ній тощо.

Освітня міграція може бути реалізована в різних формах та видах, які притаманні безпосередньо міграційному потоку з освітнім характером, та які характерні для міграції взагалі, проте можуть інтерпретуватися безпосередньо до освітньої міграції. Деякі форми освітньої міграції знаходять свою легалізацію в нормах чинного законодавства України, зокрема академічна мобільність (міжнародна та внутрішня), що сприяє легалізації освітньої міграції, її правовому врегулюванню.

На функціонування освітньої міграції впливає низка передумов, які виникають в різних сферах суспільного життя як на національному рівні, так і на міжнародній арені та в іноземній країні – постачальниці освітніх послуг. При цьому кожний суб'єкт освітньої міграції відчуває на собі відповідні наслідки: одні за будь-яких обставин (повернення освітнього мігранта до країни проживання чи ні) – позитивні (країна-реципієнт, освітній мігрант); інші, в залежності від умови повернення освітнього мігранта на батьківщину – позитивні чи негативні відповідно (країна-донор). Проте, у будь-якому разі тільки від контрольованості на правовому рівні та плановості даного міграційного потоку залежить не тільки напрямок розвитку міграційної політики держави, а й взагалі соціально-культурного та економічного розвитку країни взагалі.

Зазначимо, що наразі в Україні освітня міграція є одним із найгостріших потоків міграції, що має високий попит серед молоді, а з початком військової агресії Російської Федерації (анексія Криму та збройного конфлікту в східних областях України) та, відповідно, появою особливої категорії населення – ВПО, в Україні з'явився новий тип міграції – освітня міграція в умовах збройного конфлікту, який призвів до зміни напрямку міграції та до посилення регіональних диспропорцій між регіонами України (внутрішня освітня міграція), а затяжна економічно-соціальна та політична кризи зумовили появу неконтрольованого і позапланового перерозподілу освітніх емігрантів з України між країнами світу (зовнішня освітня міграція).

Виявлено, що питання освітньої міграції в умовах збройного конфлікту свого часу поставало перед урядами Грузії, Молдови, Азербайджану (позитивний досвід

останнього вбачається в державній компенсації й забезпеченні програми навчання; безпроцентного кредитування) та знайшло свого регулювання в актах міжнародних організацій (в рекомендаціях ПАРЄ визнається необхідність фінансування навчанням ВПО з метою їх нормального проживання в поточному місці; в принципах Пін'єйру (ООН) проголошено право на освіту ВПО шляхом забезпечення всебічної, рівноправної їх участі в освітніх програмах і доступу до освітніх установ, ін.). Більшість розвинутих країн світу провадять привабливу міграційну політику щодо залучення освітніх мігрантів шляхом надання пільгових умов з оплати за навчання (Франція, Німеччина, Чехія), можливості подальшого працевлаштування в країні-реципієнті (США, Канада, Швейцарія), можливість співіснування навчання та роботи, надання пільг на навчання та пільгової картки поляка (Польща) тощо.

В дипломній роботі наведено вирішення наукової проблеми стосовно окреслення особливостей сучасного стану освітньої міграції в Україні в умовах збройного конфлікту та затяжної соціально-економічної і політичної кризи та розробки практичних рекомендацій стосовно вдосконалення національного правового регулювання освітніх міграційних правовідносин, як за внутрішньої, так і за зовнішньої освітньої міграції, в сучасних умовах.

Під час аналізу чинного законодавства України з досліджуваного питання було встановлено, що український законодавець оперативно відреагував на зміни освітньої міграції в умовах сучасності (збройного конфлікту на території України та, зокрема появи в результаті цього особливої категорії населення – ВПО, активного попиту на навчання за кордоном). Так, було розроблено низку нормативно-правових актів (зокрема, Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 року № 1706-VII; Постанови Кабінету Міністрів України «Про облік внутрішньо переміщених осіб» від 01.10.2014 року № 509, «Про затвердження Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність» від 12.08.2015 року № 579, «Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території

України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року» від 16.12.2015 року № 1094, «Про надання державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти » від 23.11.2016 року № 975, «Про затвердження Порядку пільгового кредитування для здобуття професійно-технічної та вищої освіти» від 29.08.2018 року № 673; Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження деяких нормативно-правових актів з питань прийому на навчання до закладів вищої освіти» від 13.10.2017 року № 1378 тощо), в яких передбачив: можливість студентів з окупованої території реалізувати право на освіту, на продовження її здобуття на території України, вільного доступу до безкоштовних освітніх послуг, на державну цільову підтримку, зокрема пільгове кредитування; можливість освітніх мігрантів з України реалізувати право на освіту за кордоном тощо.

Проте, дослідивши ці акти, було виявлено певні проблеми, прогалини та колізії правового регулювання сучасної освітньої міграції та окреслено перспективи та напрямки його удосконалення.

У зв'язку із відсутністю законодавчого акта, що регламентує основи міграційної політики України, та відсутністю спеціального нормативно-правового акту про освітню міграцію (про зовнішню / внутрішню освітню міграцію), зокрема щодо визначення понятійного апарату освітньої міграції, окреслення принципів функціонування освітньої міграції, її форм, напрямків тощо пропонується до їх прийняття, легалізувати дефініції «освітня міграція», «освітня міграція в умовах збройного конфлікту», з урахуванням визначення ВПО, наданого в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 року № 1706-VII, шляхом доповнення ч. 1 ст. 1 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 року 2145-VIII відповідно до алфавітного покажчика п. 15¹) та п. 15²) текстом в наступній редакції:

«15¹) освітня міграція – процес фактичного переміщення здобувачів освіти за межі адміністративно-територіальної одиниці країни громадянства та (або) проживання в інші адміністративно-територіальні одиниці країни громадянства та

(або) проживання (при внутрішній освітній міграції) чи за межі країни громадянства та (або) проживання в інші країни світу (при зовнішній освітній міграції) на тимчасовий період перебування з метою реалізації свого конституційного права на освіту та отримання (продовження отримання) освітніх послуг на різних рівнях, у різних формах та різних видах, підвищення свого освітнього рівня, здобуття нових знань тощо;

15²) освітня міграція в умовах збройного конфлікту – освітня міграція, зумовлена необхідністю здобувачів освіти з тимчасово окупованої території та здобувачів освіти, які отримали статус внутрішньо переміщеної особи, залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру».

З метою усунення «псевдобланкетної норми» в Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 року № 482-р, щодо необхідності окремого правового регулювання питання міграції ВПО, зокрема освітньої міграції ВПО, зважаючи на специфіку проблематики даної категорії населення, з одночасною відсутністю такого правового регулювання (законодавчого акту), пропонується застосувати один із варіантів:

- перший варіант: абз. 15 розділу «Питання у сфері міграції, що потребують правового регулювання» означеної Стратегії викласти в новій редакції: «Суттєво впливає на міграційну ситуацію в Україні така категорія громадян, як внутрішньо переміщені особи з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції (далі - ВПО). Через не контрольований та позаплановий перерозподіл ВПО між адміністративно-територіальними одиницями країни та стрімкий відтік молоді (ВПО) за кордон, здебільшого з метою отримання освітніх послуг та можливим наступним працевлаштуванням, особливої уваги потребує правове врегулювання освітньої міграції за участі ВПО із урахуванням сучасного її стану, яке буде спрямовано на створення дієвих

правових механізмів, які насамперед, вплинули б на підвищення ймовірності повернення емігрантів-освітян на територію України та інтеграцію ВПО у нові регіони країни, сприяли б керованості та плановості цього процесу»; розділ «Напрями реалізації Стратегії» доповнити новим напрямом: «У сфері міграції за участі ВПО», в якому окреслити основні цілі в сфері різних міграційних потоків, зокрема і освітнього, з даного напрямку та механізми їх досягнення.

- другий варіант: рекомендувати Кабінету Міністрів України за участі Міністерства освіти і науки України, Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, Міністерства соціальної політики України та, за необхідності, інших міністерств, розробити та затвердити нормативно-правовий акт, в якому передбачити різні напрямки міграційного руху ВПО, зокрема і правове врегулювання освітньої міграції (внутрішньої та зовнішньої), після чого зробити посилання на даний акт в абз. 15 розділу «Питання у сфері міграції, що потребують правового регулювання» Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року.

Для урегулювання колізії норм в Законі України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 року № 1556-VII: норма абз. 3 ч. 3 ст. 44 (щодо відбору вузів за критерієм їх місця розташування для надання пільгових умов вступу) суперечить нормі ч. 4 ст. 27 (щодо рівності всіх закладів вищої освіти у провадженні ними освітньої, наукової та ін. діяльності), пропонується: рекомендувати українському законодавцю ч. 4 ст. 27 Закону України «Про вищу освіту» доповнити текстом наступного змісту: «Окремим рішенням Кабінету Міністрів України та Міністерства освіти і науки України закладу вищої освіти можуть бути делеговані повноваження щодо зміни умов провадження діяльності, визначеної ч.1 ст. 26 Закону, на тимчасовій основі або протягом визначеного часу (за наявності конкретних умов до їх усунення чи ліквідації)».

З метою уникнення неоднозначного тлумачення засади освітнього процесу «рівні умови доступу до освіти» пропонується рекомендувати Кабінету Міністрів України спільно з Міністерством освіти і науки України вирішити правову її невизначеність, розробити та, скориставшись своїм правом на законодавчу

ініціативу, подати до Верховної Ради України законопроект про внесення відповідних змін до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 року 2145-VIII засобом детального та повного розшифрування дефініції «рівні умови доступу до освіти». Одночасно з цим для вирішення проблеми співіснування ЗНО, як обов'язкової умови забезпечення рівних умов доступу до освіти, та особливих умов вступу, рекомендується внести відповідні зміни до законодавчих актів, що регулюють особливі умови вступу до закладів освіти, чи внести поправки щодо визначення ЗНО одним із механізмів забезпечення права осіб на рівний доступ до освіти до п. 2 Порядку проведення зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.2004 року № 1095, ч. 1 ст. 47 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 року 2145-VIII, абз. 1 ч. 1 ст. 45 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 року № 1556-VII.

З метою усунення наявної правової колізії – покладання на заклад вищої освіти, не за компетенцією, всупереч п. 7) ч. 1 ст. 1, ст. ст. 26, 32 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 року № 1556-VII, провадження державної цільової допомоги ВПО щодо надання пільгового кредитування на здобуття освіти, пропонується делеговані Кабінетом Міністрів України керівникам закладів професійно-технічної та вищої освіти повноваження щодо надання пільгового кредитування на здобуття певного рівня освіти відповідно до Постанов Кабінету Міністрів України від 23.11.2016 року № 975, від 29.08.2018 року № 673 закріпити в Законі України «Про вищу освіту», виклавши в новій редакції п. 19 ч. 3 ст. 34, а саме: «здійснює інші повноваження, передбачені чинним законодавством та статутом закладу освіти».

У зв'язку із відсутністю в державних банках країни спеціального кредитування ВПО на освіту та з метою охоплення більшої аудиторії ВПО, окрім тієї, що з 01.01.2019 року реалізує право на освіту відповідно до державної цільової підтримки, передбаченої Постановами Кабінету Міністрів України від 23.11.2016 р. № 975 (норма п. 4 Порядку мала ознаки декларативної до 01.01.2019 р.), від 29.08.2018 р. № 673, пропоную рекомендувати Кабінету

Міністрів України спільно з Міністерством освіти і науки України, Міністерством фінансів України опрацювати можливість надання державної цільової допомоги освітнім мігрантам (ВПО) в умовах збройного конфлікту шляхом надання пільгового кредитування на здобуття освіти за участю державних банків країни.

З метою вирішення прогалини правового регулювання зовнішньої освітньої міграції щодо відсутності типового договору на участь (навчання) в програмах академічної мобільності пропонується рекомендувати Кабінету Міністрів України спільно з Міністерством освіти і науки України розробити та затвердити типові договори: Типовий договір про навчання за програмою академічної мобільності та Типовий договір про участь у програмі академічної мобільності, в яких передбачити обов'язкову умову повернення здобувачів освіти на батьківщину з метою реалізації отриманих знань на навиків, та зробити відповідні посилання на ці договори в п. 12 та в п. 15 Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 року № 579.

Щодо відсутності в регулюванні зовнішньої освітньої міграції (в законодавчих актах, що регулюють академічну мобільність, угодах про міжнародне співробітництво в сфері освіти тощо) умови толерантної поведінки іноземної країни по відношенню до здобувача освіти щодо розгляду його як потенційного робітника, та умови, що конкретизує короткостроковість академічної мобільності, вважаю за потрібне в Положенні про порядок реалізації права на академічну мобільність, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 року № 579, передбачити, що серед обов'язкових умов в угодах про міжнародне співробітництво в сфері освіти та договорах про участь (навчання) в програмах академічної мобільності обов'язково повинні бути прописані означені умови.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що існування зовнішньої та внутрішньої освітньої міграції в умовах збройного конфлікту, а здебільшого її позаплановість, диспропорційне розподілення між регіонами країни, стрімке збільшення та наявність особливості неповернення українських

освітян-емігрантів на Батьківщину, нагально потребує дієвого правового механізму. Український уряд доклад максимум зусиль щодо правого регулювання освітньої міграції в умовах сучасності, як зовнішньої, так і внутрішньої, опираючись на міжнародний та світовий досвід з даного питання. Проте, в чинному національному законодавстві є певні недоліки та колізії стосовно регулювання досліджуваного питання. Водночас, вважаємо, що запропоновані вище напрямки вирішення проблем правового регулювання освітньої міграції в умовах збройного конфлікту зможуть стати альтернативою для покращення означеної правової бази та позитивно вплинути на процес удосконалення реалізації ВПО свого конституційного права на освіту, на підвищення ймовірності повернення емігрантів-освітян на територію України, сприяли б керованості та плановості цього процесу.